

KNAPP ÉVA

Sigray Erzsébet Róza *Jó illatú rózsáskert*-fordításának (1703) keletkezéstörténetéhez

A *Jó illatú rózsáskert* című imádságoskönyv keletkezéséről, forrásvidékéről a címlapon magát fordítóként megnevező Sigray Erzsébet Róza klarissza apáca mindössze annyit árult el, hogy szövegei „mindenestül Németbül forditattak [!] Magyar nyélvre”. Az 1703-ban Bécsben („Anna Rosina Sischowitzin bötüivel”) megjelent első kiadásból ma egyetlen példány sem ismert. A címlap szövege Szabó Károly feljegyzéséből származik, aki leírt egy, a 19. század második felében a pozsonyi Rakovszky-könyvtárban őrzött, ma már fellelhetetlen példányt. Ő rögzítette azt is, hogy a nyolcadrét formátumú, 275 oldalas imádságoskönyv elején hat számozatlan levélen gróf Kálnoky Sámuel erdélyi kancellárnak címzett ajánlás volt olvasható, melyet a fordító a „Sz. Clara Szerzetibül valo erdemetlen Szerzetes Elisabetha Rosa Sigray” formában írt alá. Az ajánlás szövegét nem ismerjük, mivel a későbbi kiadások nem tartalmazzák, s a fordító nevét sem nyomtatták ki többé. Az Országos Széchényi Könyvtár 1904 óta őrzi a Nagyszombatban 1713-ban megjelent második kiadás egy példányát.¹

Sigray Erzsébet Róza a 18. század első felében élt kevés magyarországi szerzetes nő-írók és fordítók egyike. Életéről mindössze néhány adat áll rendelkezésre. Eddig egyetlen forrást sem ismerünk arra vonatkozóan, milyen összetételű könyvtárban, mely művek alapján dolgozott, hogyan végezte fordítói munkáját, s miként állította össze a 20. század elejéig folyamatosan újra és újra kiadott, választékos nyelvezetű, széles körben

* A szerző az ELTE Egyetemi Könyvtár tudományos tanácsadója.

1 SZABÓ Károly, *Régi Magyar könyvtár*, 1. Bp., MTA Könyvkiadó Hivatala, 1879, 657, nr. 1664 (= RMK I, 1664). A Szabó Károly által a pozsonyi Rakovszky-könyvtárból leírt példány jelenlegi őrzési helye ismeretlen. Egy 2015. ápr. 15-én kelt felvilágosítás szerint lehetséges, hogy a selmecbányai [ma Banská Štiavnica] Stredo Slovenské Múzeum feldolgozatlan könyveket őrző raktárában lappang. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának (= OSZK) 1892. évi jelentésében Majláth Béla könyvtárőr a „nevezetesebb szerzemények” között a „nyomtatványok osztályában” a 7. számon „Zsigrai Erzsébet Róza, Jó illatú rózsás kert. (Bécs, 1703.)” formában írta le az első kiadás egy példányát, amely ajándék vagy vétel útján került be a gyűjteménybe. Mivel az ajándékozók között a Rakovszky név nem szerepel, a beszerzett példány nem lehet azonos a Szabó Károly által 1879 előtt látott és leírt példánnyal. A Majláth által említett példányról nem áll rendelkezésre további információ, ma ez is ismeretlen helyen lappang. MAJLÁTH Béla, *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára az 1891/92. munkaévben*, MKsz, 17(1892), 320–328, itt: 320. Az 1713-as kiadás rövid könyvészeti leírása a következő: [SIGRAY Erzsébet Róza, összeáll., ford.], *Jó illatú Rózsás Kert* [...] *Imádságok, Mellyek Mindenestül Németbül forditattak Magyar nyelvre Szent Klára Szerzetében lévő, egy Szerzetes Szüz által* [...] Most pedig: Ujjobban Istennek nagyobb dicséretére, és lelkeknek üdvösségére A' Tisztelendő, es Tekintetes Lacza János Urnak Monostori Sz Lélek Apáturának, a' Tiszt. Győri Káptalan Custosa, és Kánonoka etc. Istenes költségével ki-nyomtatattatának, Nagy-Szombatban, az Academiái bötükkal Róden György által, M.DCC.XIII. Eszt. [a továbbiakban = SIGRAY, 1713].

kedvelt imádságoskönyvet. Az *Officium Rákóczianum*éhoz mérhető jelentőségű munka általam jelenleg ismert összesen kilencvenhárom datált kiadásából hatvanat, azaz a kiadások közel kétharmadát eddig egyetlen bibliográfiában sem írták le.

Kutatástörténeti megjegyzések

Az imádságoskönyvvel eddig hárman foglalkoztak. Schwarcz Katalin a klarissza apácák 18. századi könyvkultúráját vizsgálva emlékezett meg róla. Véleménye szerint az „eredeti mű Alacoque Szent Margit Mária (1647–1690) Jézus szíve tiszteletét terjesztő imakönyve, ennek első magyar fordítása”.² Megállapítását nem indokolta, s nyilvánvalóan elkerülte figyelmét a megfogalmazás kétértelmősége. Alacoque Margit Mária ugyanis nem írt imádságoskönyvet, látomásait jezsuita lelki vezetője, Claude de la Colombière (1641–1682) kérésére levelezésükben rögzítette. Claude de la Colombière-t követően az ugyancsak jezsuita Jean Croiset (1656–1738) lett Alacoque Margit Mária gyóntatója és lelki tanácsadója, aki az apáca halálát követően a rendelkezésére álló kéziratok alapján 1691-ben Lyonban megjelentette a *La Dévotion au Sacré Cœur de Notre-Seigneur Jésus-Christ* című, általa készített munkát, függelékében a *La Vie abrégée de Soeur Marguerite-Marie* című életrajzzal. Croiset művét 1694-ben egyházi indexre tették, mivel approbálás nélkül jelent meg benne a szerző által Alacoque Margit Mária látomásai nyomán szerkesztett Jézus Szíve-officium. Az egyházi tiltást idővel feloldották, s a mű sikerét jelzi, hogy 1694–1704 között tizenhárom kiadása jelent meg.

Schwarcz Katalin tisztázta a *Jó illatú rózsáskert* mecénásának, az imádságoskönyv kiadásakor Bécsben élő gróf Kálnoky Sámuel erdélyi kancellár és Sigray Erzsébet Róza kapcsolatát. Megállapította, hogy a kancellár unokája, Kálnoky Hedvig és Sigray Erzsébet Róza klarissza rendtársak voltak Pozsonyban, s Kálnoky e kapcsolat révén támogathatta a kötet kiadását.³

Bán Izabella a közelmúltban három dolgozatban foglalkozott a *Jó illatú rózsáskert*-tel, anélkül, hogy közelebb került volna a kiadvány eredetének kérdéséhez.⁴ A megfelelően nem lektorált, a használt szakkifejezések megértését nem bizonyító munkáiban „társulati jellegű” összeállításként mutatta be az imádságoskönyvet, jóllehet egyetlen számba vett kiadás sem tanúsítja, hogy laikus vallásos társulat(ok) kiadták, és/vagy

2 SCHWARCZ Katalin, *A klarissza apácák könyvkultúrája a XVIII. században*, Szeged, Scriptum Kft, 1994, 27; Uő, „Mert ihon jön aßonyotok és kezében új szoknyák”: Források a klarissza rend magyarországi történetéből, Bp., METEM, 2002, 220.

3 SCHWARCZ, „Mert ihon...”, i. m. (2. jegyzet), 220. – Ez az okfejtés természetesen módosulhat a kiadás ajánlószövegének ismeretében.

4 BÁN Izabella, *Állandóság és változás a jóillatú rózsás kert című imakönyvben* = *Nyelv, irodalom, esztétikum: Hallgatói dolgozatok*, szerk. RADVÁNSZKY Anikó, Piliscsaba, PPKE BTK, 2011 (Pázmány Irodalmi Műhely, Opuscula Litteraria, 3), 36–50; Uő, *Jó illatú rózsás kert: Egy klarissza eredetű imakönyv kiadásairól* = *Régi magyar imakönyvek és imádságok*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, PPKE BTK, 2012 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti Tanulmányok, 3), 23–32; Uő, *Társulati imakönyvek a misztika szolgálatában* = *Misztika a 16–18. századi Magyarországon*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, PPKE BTK, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti Tanulmányok, 5), 23–30, itt: 27–28.

összejöveteleiken használták volna a munkát. Arról sem maradt fenn adat, hogy egy vallásos társulati tag magánáhítatain használta volna a *Jó illatú rózsáskertet*, s ismereteim szerint az eddig számba vett társulati könyvtárak katalógusaiban sem lelhető fel az imádságoskönyv.⁵

Bán külön is kitért a *Jó illatú rózsáskert* Jézus Szíve-áhítataira. Véleménye szerint az 1775. évi egri kiadásban „[...] már egyáltalán nem esik szó a Jézus Szíve tiszteletéről és Alacoque Szent Margit látomásáról. Ez a kihagyás a későbbiekben egyre gyakrabban előfordul, az 1846-os, budai kiadást követően pedig végleg kimarad az imakönyvből”. A valóság ezzel szemben az, hogy a jelzett egri kiadás tartalmazza a Jézus Szíve-áhítatokat, s ezek az 1846-os Gyurián és Bagó-féle budai kiadás után is kivétel nélkül részei az összeállításnak, egészen az általam ismert utolsó, 1913-as kiadásig. Bán dolgozataiból nem derül ki, hány kiadást vizsgált meg példány szerint, azaz, mely kiadások autopsziája alapján vont le következtetéseket a kiadástörténetre. 2012-ben megjelent közleménye elején indoklás nélkül kijelenti, hogy az imádságoskönyv 1878-ig „megőrzi alapvető jellegzetességeit”, s ekkor „ezzel a címmel, de teljesen más tartalommal jelent meg egy gyűjtemény”.⁶ Az „1878-as” kiadásra dolgozata végén még egyszer visszatért, s közölte a használt példány könyvtári jelzetét is. Ennek alapján megállapítható, hogy Bán egy, az Országos Széchényi Könyvtárban tévesen datált kiadásra hivatkozott, amely voltaképpen 1882-ben jelent meg *Jó illatú kis rózsáskert* címmel, az utolsó nyomtatott lap alján a „Budapest, 1882 Rózsa Kálmán és neje (ezelőtt Bucsánszky A.) könyvnyomdája”⁷ impresszummal, ami elkerülte mind a katalogizálók, mind a szerző figyelmét. Bán szerint e kiadásban „már nem emelkedik ki a Jézus Szíve-ájtatosság, szerkezete és tartalma teljesen eltér az 1713-as kiadástól”. A példány ismeretében nyilvánvaló: nem lehet szó semmiféle „kiemelkedés”-ről, mivel a jelzett imádságot a kiadás egyáltalán nem tartalmazza. Ami a szerkezet és a tartalom „teljes eltérését” illeti, a valóság az, hogy a *Jó illatú kis rózsáskert* címet vagy címrészletet viselő imádságoskönyveknek nincs semmi köze a Sigray által fordított *Jó illatú rózsáskert*hez. *Jó illatú kis rózsáskert* címen és címvariánsain – ismereteim szerint – 1845-től jelentek meg gyűjtemények. Az általam ismert címvariánsok száma összesen négy, s e kiadások kivétel nélkül egy másik imádságoskönyv csoporthoz tartoznak.

Szelestei N. László a *Jó illatú rózsáskert* egyik szövegegységével, a Jézus Szíve-officiummal foglalkozott. Megállapította, „ránk maradt a *Jó illatú rózsás kert* Jézus Szíve officiumának egy kéziratos változata [...]”, s úgy vélte, a vonatkozó kézirat „[...] talán az imakönyv [ti. a *Jó illatú rózsáskert*] első kiadásának kézirata”. Ez a kézirat a tanulmány függelékében közölt szöveg szerint az Országos Széchényi Könyvtárban Duod. Lat. 119 jelzetten található.⁸ A hivatkozott kéziratot megvizsgálva megállapítottam, hogy a datálatlan kéziratnak nincs önálló címe, nem ismerhetők fel benne a megszerkesztett kéz-

5 A laikus vallásos társulatokhoz vö. KNAPP Éva, *Pietás és irodalom: Irodalomkinálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*, Bp., Universitas, 2001 (Historia Litteraria, 9).

6 BÁN, *Jó illatú rózsás kert*, i. m. (4. jegyzet), 28, 23.

7 Lásd KNAPP Éva, *Sigray Erzsébet Róza Jó illatú rózsáskertjének bibliográfiája (1703–1913)*, Kézirat, Bp., 2015.

8 SZELESTEI N. László, *Jézus Szíve társulatok a Kárpát-medencében a 18. században*, Magyar Sion, 49[7](2013)/2, 195–204, itt: 196–197, 203.

iratok jellemzői, s nem nevezhető összetartozó, egy nyelven írt szövegek gyűjteményének. Címük csupán az egyes szövegeknek van. Az eltérő kezektől és valószínűleg eltérő időből származó kéziratgyűjtemény magyar és latin nyelvű szövegeket tartalmaz, s egy nyomtatvány címlapja elé, illetve a nyomtatvány vége után kötötték be két részletben. A kis formátumú (90 x 55 mm) őrzőkötet a prágai jezsuita egyetem nyomdájában jelent meg 1667-ben, *Dies Hominis Christiani, in spiritualia officia digestus: Ad usum praecipue Sodalitatis Mariani* címen.

A címlap elé kötött, latin-magyar nyelvű kézirat szövegrész 55 levél terjedelmű, amit a folyamatos 20. századi közgyűjteményi gépi számozással ellátott nyomtatvány követ (56r–165v). A nyomtatvány után kötött lapokon további latin nyelvű, közel 40 levélnyi kézirat szövegrész olvasható (166r–203v). A címlap elé kötött részben a magyar nyelvű Jézus Szíve-officium előtt naptár és latin nyelvű „oratio pro quodlibet” (1r–14v) áll, utána Jézus Szíve-litánia, imádságok, Jézus Szíve olvasója és további szív-imádságok találhatók, az utolsó magyar nyelvű imádság címe „Kristus oldala sebéhez” (a magyar szövegrész teljes terjedelme: 14v–37v). Ezt latin nyelvű részek követik (affectus, praxis, hangjegyes latin énekek, 38r–54v), a végén egy Szentlélekhez szóló, „Ante Studia” című könyörgéssel (55r–v). A nyomtatvány után kötött, latin nyelvű részben ferences vonatkozású szövegek (regula, officium S. Patris nostri Francisci) keverednek imádságokkal, litániával, hangjegyes énekekkel és a „Benedictio aquae Solemnis in vigilia Epiphaniae” (186r–201r) című liturgikus szöveggel. Korabeli használói vagy tulajdonosi név nincs a gyűjteményben. 20. századi első tulajdonosát egy pecsét körirata őrzi: „Budapesti Belvárosi Ferences Zárda Könyvtárából”, nemzeti könyvtárba kerülési (közgyűjteményi) növedéki naplószáma „1953, 87. sz.”.

A magyar nyelvű kézirat-részt összevettem az 1713-ban megjelent *Jó illatú rózsáskert* Jézus Szíve-officiumával kezdődő szövegekkel. Eszerint ez a rész valóban „a *Jó illatú rózsáskert* Jézus szíve officiumának egy kézirat változatát” tartalmazza, mégpedig némileg módosított szövegváltozatát, s az officiumot követő Jézus Szíve-áhitatok is összevethetők az 1713-as nyomtatványban megjelentekkel. A kézirat ugyanakkor nem tartalmazza a nyomtatvány officiumhoz tartozó bevezető szövegeit („Eredeti ezen szent ájtatosságnak”; „Ezen ájtatosságnak tekintetes voltárul, És nagy hasznárul”).

Sigray Erzsébet Róza Jézus Szíve szövegeinek német nyelvű forrásait jelentős részben azonosítottam.⁹ Megállapítottam, hogy a bevezető szövegek, az officium, a litánia és az azt követő imádság, valamint a Jézus Szívéhez kapcsolódó koszorú egyetlen forrásból való, míg a többi áhítat egy másik forrásból származik. Ennek tükrében – a kézirat kapcsolatos korábbi megfigyeléseimet is számításba véve – aligha képzelhető el, hogy az OSZK-ban őrzött kézirat lenne „[...] talán az imakönyv [ti. a *Jó illatú rózsáskert*] első kiadásának kézírata”. Ha az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött kézirat tartalmazná a nyomtatványban megjelent összes Jézus Szíve-vonatkozást, feltételezhető lenne, hogy a kézirat e része kapcsolatban állt a *Jó illatú rózsáskert* jelenleg ismeretlen Sigray-féle eredeti, teljes terjedelmű kéziratával, vagy annak egy további másolatával, ennél többet azonban nem állíthatunk róla.

9 Lásd a tanulmány későbbi részében.

Úgy vélem, a több kéz által, feltehetően különböző időben készített kéziratba az egyik bejegyző egy nyomtatott *Jó illatú rózsáskert* példányból másolhatta be a Jézus szíve-szövegeket, variáns formában. Egy további bejegyző ferences novícius lehetett (vö. a Szentlélekhez intézett „Ante Studia” könyörgést 55r–v), s valószínűleg ferencesek rögzíthették a regulát, a Szent Ferenc-officiumot és a benedictio aquae-t. A kézirat klarissza eredetére vagy használatára semmi nem utal.

A fordító

Sigray Erzsébet Róza nemesi családban született, Sigray (I.) Ferenc és felesége, báró Nadányi Zsófia öt gyermeke közül másodikként Pozsonyban, ahol a Szent Márton-dómban 1673. május 25-én az Anna Erzsébet névre keresztelték.¹⁰ Nem maradt fenn adat arról, mikor lépett be a pozsonyi klarissza kolostorba, és mely évben tett fogadalmat. A Róza nevet szerzetesi névként vette fel.

1703-ban harminc évesen klarissza apácaként szignálta a *Jó illatú rózsáskert* ajánlását. A kötet már idézett címlapszövege szerint („forditattak Magyar nyélvre Szent Clara Szerzetiben lévő, egy szerzetes Szüz által”) ő lehetett a kötet fordítója is. A feltételezést megerősíti egy másik, ugyancsak németből fordított, tizenöt évvel később megjelent munkája címlapján a következő szövegrész: „Magyarra fordítatt a’ Posonyi Clárisza Szüzek közül-való, Szerzetes Szüz Mater Sigrai Rosa által”.¹¹ Bár ez a könyv akkor jelent meg, amikor Sigray már Budán élt, az idézett címrészlet megengedi a feltételezést, hogy talán ez a munka is Pozsonyban készült.

„Soror Rosa Zsigrai” Pozsonyból 1714. november 13–19. között költözött Budára, amikor „hét Clárisa Chorusi Apácza szüzek egy Laicával [...] és Fő Asszonyóságok késéretivel Hintókon Buda felé el indultak”.¹² Budán négy évig egy magánházban éltek, majd III. Károly parancsára a budai tanács telket jelölt ki számukra, melyet megvásároltak, és felépíttették kolostorukat, amely 1729-ben készült el.¹³ Schwarcz Katalin kutatásai szerint Sigray lett Budán a klarisszák harmadik előjárója (1721–1724), és ezt a tisztséget viselte 1736–1738-ban is. Egy 1732-ben kelt missilis szerint ebben az évben is Sigray volt a budai abbatisa, de betegsége miatt Peck Erzsébet priorissa írt helyette levelet.¹⁴ Az életére vonatkozó utolsó ismert adat, hogy tíz évvel később, 1742-ben ex-abbatissaként élt Budán.¹⁵

10 A pozsonyi Szent Márton-dóm keresztelési anyakönyve adatát Gudenus János Józsefnek köszönöm. NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 10, Pest, Ráth Mór, 1863, 178.

11 Nagy Pátriarchának, Szent Jósephnek a [...] sóltár könyve [...] készített Német nyelven Cisterciensis szerzetbeli Tisztelendő P. ZACHAR János által [...], Nagy-Szombat, Académiai bötükkal, 1718. Az ebben a kötetben megjelent Szent József-imádságokat összevettem a *Jó illatú rózsáskert* Szent József-szövegeivel, s nem találtam egyezést.

12 [Kósa Jenő], *Szent Ferenc Atyánk Rendén Lévo Boldog Asszony Provinciajának Megyéjében Szüz Szent Klára Szerzetében Élő Szüzek Klastrominak Kezdeté* [...], 1768 [...] = SCHWARCZ, „Mert ihon...”, i. m. (2. jegyzet), 209.

13 RADVÁNYI Imre, *Margit-Sziget története*, Pest, Beimel-Kozma, 1858, 84–85.

14 SCHWARCZ, „Mert ihon...”, i. m. (2. jegyzet), 215.

15 SCHWARCZ, *A klarissza apácák...*, i. m. (2. jegyzet), 80.

A *Jó illatú rózsáskert* fordítástörténeti vizsgálatához az egyetlen „forrás” maga az imádságoskönyv, mivel jelenleg nem ismert olyan dokumentum, amely megvilágítaná a pozsonyi klarissza kolostorban a 17–18. század fordulóján őrzött, illetve használt könyvek összetételét.¹⁶ A nyomtatványban nincsenek forráshivatkozások, ezért a fordító életében – 1742 előtt – megjelent kiadások elemzéséből indultam ki. A műnek 1742-ig négy kiadása ismeretes két kiadásváltozatban, azonos szerkezettel. Mivel az első kiadás, benne a fordító ajánlásával egyetlen példányból sem ismert, először megvizsgáltam e kiadásnak a tartalom-felsoroló címét. Ebben a következő egységeket különítettem el: 1) „Jo illatu Rosas Kert, Melyben sok szép Imácságok, mint annyi ió illatú Rosák találtnak”; 2) „Reggeli, s-Estvéli Imatságok”; 3) „Az Úr vétele előtt, es utána, való könyörgések”; 4) „A’ Jesus Szentséges szívéhez Való Officium Letania”; 5) „Egyéb szép Imatságokkal”; 6) „Vagy az Isten szentséges Annyához igen szép aitatosságok”; 7) „Es az Isten Szenteihez, mint annyi Menyei Paradicsom kertiben Plantáltatott virágok tiszteletire való Imatságok”. A fő címmel (*Jó illatú rózsáskert [...]*) együtt ezek a címelemek megegyeznek a második kiadás (1713) címelemeivel. Ennek alapján az első és a második kiadás tartalmát a továbbiakban feltételelesen azonosnak tekintettem, s a továbbiakban ennek megfelelően dolgoztam.

A főcímmel azonos, illetve ahhoz közel álló című 17. századi német nyelvű imádságoskönyveket megvizsgálva úgy tűnik fel, hogy Sigray egy, a korban divatos német típuscím magyar fordítását választotta összeállítására címéül. Hasonló címen ugyanis több imádságoskönyv jelent meg német nyelven. Ilyen például az 1603–1615 között tevékeny Jakob Mors több kiadásból¹⁷ ismert, *Der grosse Rosengarten, Das ist: Catholisches Bettbuch, In welchem vil unnd mancherley schöner wolriechender Rosen und Blumen auch andächtiger Gebett [...] zufinden sein* című munkája, vagy a Münchenben 1630-ban megjelent *Rosengarten Gezieret und getropffet mit allerhand ausserlesnen schönen wolriechenden andächtigen Morgen- unnd Abendts Gebettlein [...] Auß mancherley new- und alt-Catholischen Bettbüchlein mit soderm fleiß zusammen getragen [...]*, P. König és A. Berg der Jüngere kiadásában megjelent gyűjtemény.¹⁸ E kiadványok tartalma azonban a címegezés ellenére sem egészében, sem részleteiben nem bizonyult összevethetőnek a *Jó illatú rózsáskert*tel. A *Rosengarten* típuscím német nyelvterületen a 18. században folyamatosan kedvelt maradt,¹⁹ viszont egyetlen álta-

16 Vö. uo.; SCHWARCZ, „Mert ihon...”, i. m. (2. jegyzet). A regula szerint a klarissza apácák naponta olvastak, magánolvasmányaik színhelye a cellájukban, ebéd után volt. A magánolvasás módjáról és céljáról lásd Uő, *A klarissza apácák...*, i. m., (2. jegyzet), 34–35.

17 Például „Überlingen, G. Neukirsch, 1603”; „Augsburg, N. Hainrich – A. Aperger, 1617”. A kiemelések tőlem származnak.

18 További, hasonló című művek: *Wohlriechender Rosen-Garten auff dem wunderthätigen Berg* (vö. S. Annae Bruderschaft Regel oder Stazungen [...], Saltzburg, 1671); Georg FISCHER, *Ein Blumen-Stuck, Auß dem schönsten Roth und Weissen Oesterreichischen Rosen-Garten [...]*, Wienn in Österreich, M. Sischowitz, 1699.

19 Caspar ERHARD (1670–1743), *Himmlischer Blumengarten darinn Allerley schöne und wohlriechende Blumen und Rosen, das ist: Morgen-Abend-Meß-Vesper- Beicht- und Communiongebether, Andachten in Trübsal [...] zu finden [...]*, Augsburg, Schmid, 1793; Vinzenz STERN, 3. *Neu- und Alte Andachten: Geistlicher Gärtner-Kunst*

lam ismert „wohlriechender Rosengarten” szövege – a szerkezeti elemek hasonlósága ellenére – sem vethető össze Sigray munkájának szövegeivel. Mindez arra ösztönzött, hogy a továbbiakban ne elsősorban a *Wohlriechender Rosengarten*ek között keressem a *Jó illatú rózsáskert* forrását.

A következő lépésben igyekeztem elkülöníteni a *Jó illatú rózsáskert* azon, a szöveg hagyományban többé-kevésbé rögzült, kötött imádságait, melyek egykorú ismerete általánosnak tekinthető. Ezek állandó részei voltak az imádságoskönyveknek, melyeket csupán azért, mivel ilyen, a korban közismert – Sigray imádságoskönyvében is megtalálható – szövegeket tartalmaznak, de egyébként nem vethetők össze a *Jó illatú rózsáskert*tel, nem akartam a forrásmunkák közé sorolni. E szövegeknél ugyanis eldönthetetlen, hogy a lehetséges források közül melyiket (melyikeket) használta vagy használhatta a fordító. Így kezeltem például a *Lorettói litániát*, az *Oltalmad alá futunk* kezdetű Szűz Mária-imádságot, az *Aranyas Koronájú Imádságot* (*Das goldene Krongebet von zehn Freuden Mariens*) és a *Hét lakatú Imádságot* (*Das Sieben-Schloss-Gebet*). E könyörgések szövegének rögzülését elősegítették egyrészt a hozzájuk kapcsolódó búcsúengedélyek, másrészt az imádság létrejöttével kapcsolatos történetek, exemplumok és egyéb kísérőszövegek. A *Das goldene Krongebet von zehn Freuden Mariens* szövegét például a későközépkori német nyelvű kódexirodalom ugyanolyan rögzült formában tartalmazza, mint a 17–19. századi áhitati munkák.²⁰ A „nagyerejű”-nek („kraftvolles Gebet”) mondott *Das Sieben-Schloss-Gebeth*hez egy halálosan beteg, bűnös ember története tartozik, amit tartalmaz a 17. századi imádságoskönyvek jelentős része is.²¹

Bernhard Sonnenberg, *Neue vom Himmel gesandte Andacht* [...]

Első lépésben az 1713. évi kiadás címlap-verzóján megjelent szövegből indultam ki, amely mintegy címként és rövid alcímként vagy bevezetőként szolgált az 'A' ívfűzet elé kötött szövegekhez.²² Ezek a szövegrészek az 1703-as és 1713-as, valamint a későbbi ki-

[...] Als Wohlriechende Rosen einzupflantzen, Eger, ²1719 (1. kiadás: 1717); Christian HUBER (1627–1694/1697), *Wohlriechendes Rosengärtlein, in sich haltend etliche schöne Lieder, so als wohlriechende Rösleinn von dem himmlischen Gärtner in einen wohlzubereiteten Herzens-Garten gepflanzt*, H. n., 1735; *Wohlriechendes Rosengärtlein [...] als wohlriechende Rösleinn von dem himmlischen Gärtner [...]*, Bern, G. Gaudard, 1745; Johann Joseph RIEDER, *Schöne Wohlriechende Rosen, das ist: Kurze, auserlesene Andachten, und Gebether Zu Morgen, Abend, Meß, Beicht und Communion [...] Sammt dem heil. Kreuzwege [...]*, Augsburg, Rieger, 1780.

20 Hardo HILG, *Das goldene Krongebet von zehn Freuden Mariens = Die deutsche Literatur des Mittelalters: Verfasserlexikon*, 11, Berlin–New York, De Gruyter, 2004, 545–548; *Handbücher des klösterlichen Lebens*, II, Regensburg, G. J. Manz, 1869, 280–287.

21 Valamely halálosan beteg bűnös embernél naponta megjelent egy idegen, aki elimádkozta ezt az imádságot. Amikor a bűnös haldoklott, meglátott egy remetét ördögökkel körülvéve, s az ördögök arról beszéltek, hogy most mennek egy lélekért, akit a pokolba fognak vinni, mert övék a lelke. Amikor azonban ugyanezeket az ördögöket később ismét meglátta a lélek nélkül, hallotta, hogy a remete megkérdezte tőlük, hol van a lélek, akit a pokolba akartak vinni? Az ördögök dühösen válaszoltak: a lelket megpecsételték a Mindenható Isten hét pecsétjével, ezért a lélek nem az övék. S mindennek eléréséhez nem is kell hét, elegendő egyetlen ilyen pecsét.

22 *4 ívfűzetben: „Eredeti Ezen Szent aitatossagnak”; **3 ívfűzetben: „Ezen aitatossagnak tekintetes voltarul, és nagy hasznarul” és „Mi módon gyakoroltassék ezen áitatosság”.

adások címében olvasható negyedik szerkezeti egységgel („A’ Jesus Szentséges szívéhez Való Officium Letania”) mutatnak kapcsolatot, mintegy annak bevezető szövegei. E részek 1713-as kiadásbeli elhelyezéséből az is feltételezhető, hogy az első kiadás (1703) még nem tartalmazta e szövegeket. Közlésük Sigray Erzsébet Rózától származhat pótlás jelleggel,²³ és vélhetően a már kinyomtatott könyvtest miatt helyezték el őket az újabb kiadás ajánlószövegének helyére. Ez a lehetőség egyben magyarázatul szolgál arra is, hogy az első kiadástól eltérően miért szerepel a címlapon a második kiadás mecénásának neve.²⁴ Egy másik lehetőség, hogy e szövegrészeket nem Sigray, hanem valaki más illesztette be az 1713-as kiadásba tájékoztató jelleggel.

Az 1713. évi kiadás címlap-verzójának szövege a következő: „Menyből adatot aítatosság. / A’ mi Urunk / Iesus Kristus Szent Szívéhez. / Melly először Burgundiai Herczegsegeben, Paraó²⁵ Várossában dicséretessen kezdetett. Annak-utána egész Francia Országban ki-terjesztetett, kevésel az-után Bavária, ’s-mostanság Bécs Varossában bé-vétetett, és kiváltképpen való ünnepe rendeltetett, Úr-napja Octávája után való Pénteken”. E sorokat feltételesem egy nyomtatvány németből fordított címeként és alcímként értelmeztem. Így jutottam el Jean Croiset *La Dévotion au Sacré Coeur de Notre-Seigneur Jésus-Christ* című munkájának (1691) egyik német adaptációjához,²⁶ a jezsuita Bernhard Sonnenberg (1643–1702) *Neue vom Himmel gesandte Andacht Gegen dem Göttlichen Herten Jesu Christi An dem ersten Freytag nach der Octav deß H. Fronleichnambs als an seinem verordneten Festtag In der Kirchen der Wol-Ehrwürdigen Closter-Frawen von der Heimbsuchung Mariae, Zu München Anno 1695.[...]* (München, In Verlegung Johann Herman von Gelder seel. Wittib und Erben, Getruckt bey J. L. Straub, ³1697)²⁷ című munkájához. Ennek címe nem csupán tartalmilag, hanem szinte szó szerint azonos az 1713. évi kiadás címlapverzójának szövegével.

Az összevetéshez Sonnenberg munkájának 1697-es kiadását használtam, mely egy hosszú prédikációt és különféle azt kiegészítő, részben a prédikáció alapján szerkesztett áhítati szövegeket tartalmaz. A nyomtatvány rézmetszetes címlapelőzőkén egy Alacoque Margit Mária látomásai alapján rajzolt Jézus szíve-ábrázolás látható. A mű megjelentetéséhez I. Lipót 1697. július 27-én tíz évre szóló privilégiumot engedélye-

23 A „pótlás”-ra a viszonylag új áhítat, a Jean Croiset-féle officium (1691) bevezető és értelmező magyarázataként lehetett szükség.

24 „A’ Tisztelendő, es Tekintetes Lacza János Urnak Monostori Sz Lélek Apáturának, a’ Tiszt. Györi Káptalan Custosa, és Kánonoka etc. Istenes költségével”.

25 Paray-le-Monial.

26 Egy másik általam megvizsgált német műről (Thaddäus SCHWALLER [1662–1721], *Kurtzer Begriff Von der Andacht zu dem Hoch-Würdigen Herten Jesu Unser Welt-Heylands [...] mit einem kleinen Officio, Litaney und andern Gebettern zu Verehrung deß Hoch-Würdigen Hertzens Jesu [...]*, Augspurg, [1700 k.], Maystädter) – megjelent még: München, Jäcklin, 1700; Einsidlen, Ebersbach, 1694; Einsidlen, Ebersbach, 1695) megállapítottam, hogy nem lehetett köze sem az áhítat Sigray-féle elő-szövegeihez, sem a Jézus szíve-officium jó illatú rózsáskertben megjelent szövegéhez. Vö. még: Joseph STARK, *Die Andacht zum göttlichen Herzen unseres Herrn Jesu Christi von P. Johannes Croiset, d. S. J. Aus dem Französischen übersetzt [...]*, Zehnte verbesserte Auflage, Augspurg, N. Doll, 1842.

27 További általam ismert kiadások: München, S. Rauch, 1695; München, Gelder, 1697; München, Gelder, ⁴1699.

zett a kiadónak (A_{2r}–A_{4v}), így bőségesen kerülhettek belőle példányok Magyarországra is. Az 1–156. oldalakon olvasható prédikáció egyik fejezetének címe „Ursprung diser Andacht” (7–32.), s e rész kivonatos magyar nyelvű fordítása az 1713-as kiadás ^{*4} jelzésű ívfüzetében olvasható, „Eredeti Ezen Szent áitatosagnak” címen. A ^{**3} jelzésű ívfüzetben az „Ezen áitatosagnak tekintetes voltarul, és nagy hasznarul” és a „Mi módon gyakoroltassék ezen áitatoság” című szövegek összegzik a prédikáció további részében előadottakat, Sigray szavaival „Rövid Summában foglalván” (^{**3}_{1r}). Az összevetéshez egy, a többi résztől eltérően kevésbé kivonatos részt választottam.

SONNENBERG, 1697, 114–115	SIGRAY, 1713, ^{**3} 31r–v [?]
Mittel und Übung der Andacht. Auß dem was bißhero gesagt worden erhellet genugsamb daß die wahre Andacht gegn dem Göttlichen Hertzen Jesu Christi in vier Stucken bestehe deren das erste ist eine auß grosser Hochschätzung herrürende hitzige und zarte Liebe gegen disem heiligen Hertzen und zuvorderst gegen selbiges unvergleichlich grösse Liebe welche Jesum vermag in dem hochheiligen Sacrament bey uns zuverbleiben; ungeacht unzählbarer Unbillichkeiten die ihm alldort außzustehn: Das andere ist ein schmerzthafftes Mitleyden obgedachter Unbillichkeiten Übertragung: Das dritte ein hefftige Begierd dise Entehrungen unnd Undanckbarkeiten mit eygener Ehr- beweiusung Liebe unnd Danck zuersetzen: Das vierdte eine Übung innerlicher und äusserlicher guten Werck so zu diser gewünschter Ersetzung dienlich seynd.	Rövid Summában foglalván. Négy dologban áll ezen áitatoság. Első. Hogy igen buzgó, és erős hajlandóságunk légyen, a’ Jesus Szívéhez-való szeretetre, úgy-mint, a’melly ötet kényszerítette, hogy önnön magát, az Oltári Szentségben nékünk adván, velünk Világ végezetig megmaradna, nem gondolván a’ sok böcstelenségekkel-is, a’mellyeket Szent Szive szenvedendő vala a’ kenyérnek színe alatt. Második. Hogy saját gyűlölségünk légyen azon böcs- telenségek ellen, melyek e’ Szentség ellen történnek, és szívesen szánakodgyunk a’ meg-bántódott Jesus szíven. Harmadik. Erős kívánságunk légyen, hogy a’ mi ájta- tosságunkkal helyre hozhassuk, a’ Szent Szív ellen esett vétkeket, és a’ következőket szorgalmatoságunkal kívánván el-távoztatni. Negyedik. Hogy azon kívánságnak tökéletes bé- tellyesítése légyen bennünk; úgy hogy gyakor imádással, szeretéssel, magunk ajánlásával, s’ magunkhoz való vétellel, tisztellyük a’ Szent Szívet az Oltári Szentségben.

A részlet bemutatja Sigray fordítói módszerének egyik alapvető, a munka egészé-
ben következetesen érvényesített jellegzetességét: a törekvést a tömören megfogal-

mazott gondolatok minél pontosabb megértetésére. Ennek érdekében rendszeresen megjelennek a fordításban a különféle kiegészítések, értelmező pontosítások, magyarázatok.

A Jézus Szíve-officium úgynevezett elő-szövegei azt bizonyítják, hogy a fordító tartalmi összegzéseket készített a hosszú prédikációból. Miközben összefoglalta az eredeti lényegét, úgy sűrítette a mondanivalót, hogy az ne legyen a megértés kárára, s törekedett hűen tolmácsolni a német eredetit. Sigray e két részben nem Sonnenberg prédikációját kívánta kivonatolni magyar nyelven, hanem útmutatót szerkesztett a céllal, hogy megismertessen egy új áhítatot, s bemutassa annak történetét és lelki „hasznosságát”.

A Sonnenberg-féle kiadvány a prédikációt követően egész oldalas rézmetszettel²⁸ folytatódik, amelyen az imádkozó Alacoque Margit Mária térdel és nézi Jézus megsebzett lángoló szívét, mögötte az őt oktató Jézus alakjával. Ez az ábrázolás egyben bevezeti a nyomtatvány második, áhítatokat tartalmazó részét (157–179), melynek címe *Verschiedene auß diser Predig gezogene Andachten gegen dem Göttlichen Herten Jesu Christi*. Az itt közölt áhítatoknak Sigray csak egy részét fordította le, s kihagyta a Jézus Szíve-officium előtti verses imádságot (157–159), valamint a Jézus Szíve-litániát követő felajánlást és kérést (173–177).²⁹ A *Jó illatú rózsáskert* harmadik részében található Jézus Szíve-officium eredetije Sonnenberg munkájában a 159–169., a Jézus Szíve-litánia a hozzá tartozó imádsággal a 170–172., a Jézus Szíve-„koszorú” (rózsafüzér) leírása a 177–179. lapokon olvasható. Az összevetéshez mindhárom áhítatból választottam ki a fordítói módszert szemléltető részeket.

SONNENBERG, 1697, 159–169	SIGRAY, 1713, 37–46
Tag-Zeiten Von den Tugenden deß Göttlichen Hertzens Jesu. [...] Zu der Prim. O Gott gib, daß mein Hertz und Sinn, Zu Jesu Hertz vor Liebe brinn. v. O Gott merck auff mein Hülff. r. Herr eyle mir zu helfen. Ehr sey dem Vatter, und dem Sohn, und dem H. Geist. Als es war im Anfang, jetzt, und immerdar, und zu ewigen Zeiten, Amen.	Officium Az édes Jesus Szentséges Szívérül. [...] Primára. Oh én Istenem engedd, hogy szívem, és elmém a' Jesus szívéhez szeretettel égjén. Istenem figyelmezz segítségemre, Uram siess az én segítségemre. Dicsőség, etc.

28 A rézmetszetes táblát a 156. oldal után kötötték, jelzése jobbra lent „V. Biberger sc.” Ő valószínűleg azonos Johann Ulrich Biberger német-osztrák mesterrel, aki magyar megrendelésre is dolgozott, ő készítette például herceg Esterházy (I.) Pál *castrum doloris*áról a rézmetszetet.

29 A Jézus szíve-litániát követő önfelajánló és kérő áhítat szövegének egyes gondolatai megragadhatók a *Jó illatú rózsáskert* Jézus szíve-olvasójának leírását követő, *Az Jesus szívéhez üdvözet melyben a mi szívünk azon Szent szívnek meghódúltattyá magát* c. imádságban, vö. SIGRAY, 1713, 51–52. Valószínű, hogy forrása új, fordításnak már aligha nevezhető imádságok megszövegezésére is ösztönözte Sigrayt.

Lobgesang. Dir reinstes Hertz der Schnee nit gleicht An Reine dir die Lilge weicht, Unrein ist der Sonnen-Straal. Ein Jungfraw hat dich geboren, Gottes Sohn dich außerkohren Zu erwünschten Wohnungs-Saal. Der reinsten Seel ein Paradeyß, Der keuschheit bist der gröste Preyß, Den Englen thust gefallen. Wer in dir wohnt, dich liebt allein, Der wird allzeit unschuldig seyn, Wird in kein Sünd nit fallen. v. Jesu Hertz sey gebenedeyt. r. Jetzt und in alle Ewigkeit. Gebett. O himmlischer Vatter, sihe an das reineste Hertz Jesu deines geliebten Sohns, in wel- chem du das gröste Wolgefallen hast, und verleyhe gnädiglich allen, so dises reinste Hertz andächtig verehren, hier die vollkommniste Reinigkei deß Leibs und der Seelen, und dort das ewige Leben. Durch eben disen reinsten Jesum Christum deinen Sohn, und unseren Herrn, Amen. [...] Zu der Complet. [...] Lobgesang. O Treustes Hertz mit That und Wund, Ein wahrer Freund ohn Falsch, ohn Fund Hast mir alls Guts erworben: Bständig liebt mich, und ohne Lohn, Hast nichts als Sorg und Müh davon, Bist so gar für mich gestorben. Bey mir bleibest in meim Elend, Auch mich behütst biß an mein End, Verlast mich nie in Gfahren: Sey dein hertz mein, sey mein Hertz dein, Laß beyde Hertz nur ein Hertz seyn, Thue ewig mich bewahren v. Jesu Hertz sey gebenedeyt. r. Jetzt und in alle Ewigkeit.	Hymnus. Fényes Kristály tükör a' Jesusnak szive, Szép Liliomoknak zöldellő mezeje, Itt bár hátra térjen Világosság ege, Semmi ehez képest a' világ szépsége. A' tisztaság tetszett néked Máriában, A' te szeplőtelen tiszta Szüz Anyádban Azért méltóvá lett; hogy lakoznál abban, Mint olly nagy Felséges tabernaculomban. A' tiszta lelkeknek te vagy ékessége, Sőt Paradicsomja, s'-egész fényessége, Te az Angyaloknak szép virágos kertye, Szüzek Sereginek balsamum edénnye. v. Aldott légyen a' Jesusnak szive, r. Most, és mind örökké. Imádság. Oh örök Atya Isten, tekíncsed a' te szerel- mes Fiadnak Jesusnak leg-tisztaságosb szívét, mellyben néked leg-nagyobb kedved vagyon, és engedd kegyelmessen mindeneknek, hogy a'kik ezt a' tisztaságos szívet ájtatossan tisztel- tik, tökélletes lelki, és testi tisztaságot; az után pedig örök életet, ugyan azon leg tisztaságosb Jesus Kristus Szent Fiad érdeme-által, Amen. [...] Completára. [...] Hymnus. A' Jesusnak szive leg-hivebb barátunk, Soha az embertül olyat nem várhatunk, Jesus harczolt értünk, és meg-szabadúltunk, Ellenség torkából már ki-szabadultunk. Valami szenvedést érdemlettünk volna, Mind azokat értünk vállaltad magadra, Szegénységre, csúfra, s'-minden gyalázatra, Adtad magad értünk a' kinos halálra. Kérlek én Istenem, hogy el-ne hadgy engem, Oh Isteni szent sziv maradj-meg én velem, A' mennyei útra légy nékem vezérem, Soha el-ne vállýék tőled az én szívem. v. Aldott légyen a' Jesusnak Szive, r. Most, és mind örökké.
--	---

Gebett. O himmlischer Vatter, sihe an das trewste Hertz Jesu deines geliebten Sohns, in welchem du das gröste Wolgefallen hast, und verleyhe gnädiglich allen, so dises treueste Hertz andächtig verehren, hier ein wahre beständige Trew unnd Freund- schafft gegen dir, dort aber das ewige Leben. Durch eben disen trewesten Freund Jesum deinen Sohn, und unseren Herrn, Amen. Aufopfferung. O Jesu Hertz dir zu Ehren, Dein Liebe in mir zu mehrren, Hab ich dein Lob gesungen. Ich bitt gib mir deinen Seegen, Und zwar nur umb deinetwegen, So hab ich gnug gewonnen. O Jesu hertz du bleist mein Schatz, Und allzeit bleibst mein Wohnungs-Platz, So lang ich hie werd leben: Drumb gwiß hoff ich, du werdest mir, Wann also ich werd dienen dir, Die ewig Frewd dort geben.	Imádság. Oh Mindenható Atya Isten, szemlélyed Jesus- nak a' te szerelmes Fiadnak hivséges szívét, mellyben néked leg-nagyobb gyönyörűséged vagyon, és engegy kegyelmessen mindenek- nek, a' kik ezt a' hiv szivet áitatossan tisztelik, igaz álhatatos hivséget, s' barátságot te hoz- zád, és felebaráttokhoz, ez élet után az örök életet, ugyan hiv barátunk te szerelmes Fiad mi Urunk Jesus Kristus-által, Amen. Ajánlás. Oh Jesusnak szive, te tiszteletedre éneklém ezeket, és dicséretedre, te hozzád való szeretetemnek öregbítésére; vedd kedvessen munkámat, tekints hivségemre. Hymnus. Adgy reánk kérlek kegyes áldásodat, Bövségessen folyó drága malasztodat; Hogy meg-ismérhessem hozzám jó voltodat, És néked hivséggel áldozzam magamat. Oh Jesusnak szive, imé bé-mutatom Szivemet, lelkemet éppen neked adom, Örömem, s' keresztem fel-ajándékozom, Utolsó végemig te légy én Pásztorom.
---	--

A két szöveg némileg eltér egymástól, s nem találtam magyarázatot arra, vajon miért nem fordította le Sigray a Jézus Szíve-officium teljes címét, s miért hagyta ki a megjegyzést, mely szerint ez az officium Jézus szíve erényeiről szól.³⁰ Ugyanakkor az egyes napszakokhoz társított erények – szeretet, adakozás, tisztaság, alázat, szelídség, béketűrés, könyörületesség, hűség – az eredetinek megfelelő rendben követik egymást a fordításban. Az áhítatot Sigray alapvetően kötött szerkezetű szöveggként kezelte, nem hagyott el belőle részeket, viszont eltérően kezelte a verses és a prózai részeket. Erre

30 Lehetséges, hogy Sigray ismerte a Croiset-féle *La Dévotion au Sacré Coeur de Notre-Seigneur Jésus-Christ* latin vagy német szövegét, s ez motiválta.

ösztönözhetette egyrészt a két nyelv másféle „gondolkodása,” másrészt a verseket versben visszaadó igyekezet.

A prózai rész csaknem szó szerinti fordítás, melyben Sigray törekedett a német kifejezések pontos visszaadására. E szövegek – a napszakonként ismétlődő, kötött bevezető és az imádságok – belső szerkezete, gondolatmenete változatlan maradt. Az officium imádságai egy azonos alapszöveg-séma aktuális erényhez igazított változatai, s ugyan-ez a sajátosság érvényesül a fordításban is. A himnuszok (Lobgesang) esetében egészen más a helyzet: ezek egyikét sem fordította le Sigray az eredetivel pontosan egyezően. A négy szakaszos, strófaként háromsoros versek az átültetés során három négysoros strófából álló himnuszokká alakultak át. Így, bár a sorok száma (12) változatlan maradt, a költemények belső dinamikája megváltozott. A német vers alapvető kifejezései és mondanivalója az adaptációban sértetlen maradt, ugyanakkor nyelviileg átalakult a szöveg. Egyes kifejezéseket a fordító határozott költői vénával, ihletetten és élvezetes módon, szemléletes metaforákkal gazdagítva ültetett át, így lett például a „reinstes Hertz der Schnee” kifejezésből „fényes kristály tükör”. Az officiumot záró felajánlást (Aufopfferung), mely Sonnenbergnél négy szakaszos vers, strófaként három sorral, Sigray két részben fordította le. Az első rész ritmikus prózaként jelenik meg, végén a fordító fohászával („vedd kedvesen munkámat”). A második rész egy „hymnus”, a korábbi megoldásokkal egyező módon két versszakos, strófaként négy, tizenkét szótagú, keresztrimes ütemhangsúlyos sorral.

SONNENBERG, 1697, 170–172	SIGRAY, 1713, 47–49
Litaney. Herr erbarm dich unser. Christe erbarm dich unser. Herr erbarm dich unser. Christe höre uns. Christe erhöre uns. Gott Vatter von Himmlen/Erbarm dich unser Gott Sohn Erlöser der Welt/ -" Gott H. Geist / -" H. Dreyfaltigkeit in einiger Gott / -" Hertz Jesu in dem H. Sacrament deß Altars/ -" Hertz Jesu gröste Frewd Gott deß Vatters/ -"	Litania. A' Jesus szívéről. Uram irgalmaz nekünk, Kristus kegyelmezz nekünk. Uram irgalmaz nekünk, Kristus halgass-meg minket.
Hertz Jesu Ruhebethlein Gott deß Sohns/ -" Hertz Jesu Orgel Gott deß H. Geistes/ -" Hertz Jesu Ehren-Saal der heiligen Dreyfaltigkeit / -" Hertz Jesu Thron der vollkommnen Seel/ -" Hertz Jesu wahre Frucht der Jungfrauen Mariae/ -" Hertz Jesu bester Theil deß besten Leibs/ -"	Menybéli Atya Isten, Irgalmaz minékünk Mégváltó Fiú Isten, -" Vigasztaló Szent Lélek Isten, -" Szent Háromság egy Isten, -" Jesusnak szíve az Oltári Szentségben, -" Jesusnak szíve, leg-nagyob öröme az Atya Istennek, -" Jesus szíve a' Sz. Lélek Istennek orgonája, -" Jesus szíve a' Szent Háromságnak tiszteletes Palotája, -" Jesus szíve a' leg-tökéltebb léleknek thronussa, -" Jesus szíve a' Szüz Máriának igaz gyümölcse, -" Jesus szíve leg-jobb része, a' leg-jobb testnek, -"

Hertz Jesu beständiger Sitz der Göttlichen Liebe/ -"-	Jesus szíve áthatatos ülése az Isteni szeretetnek, -"-
Hertz Jesu reichste Schatz-Kammer aller Gaaben Gottes/ -"-	Jesus szíve az Isteni adományoknak legnagyobb tárháza, -"-
Hertz Jesu Lieb-Magnet aller Herten/ -"- [...]	Jesus szíve minden szíveknek szeretet magnesse, -"- [...]
Hertz Jesu Buch der Außerwöhlten/ -"-	Jesus szíve a' választottak könyve, -"-
Hertz Jesu Arch deß Bunds den Zweyfelhaftigen/ -"-	Jesus szíve az el-ájulóknak balsamuma, -"-
Hertz Jesu Schutz-Vöstung den Angefochtenen/ -"-	Jesus szíve a' kétségeseknek frigy bákája, -"-
Hertz Jesu Freuden-Sonn den Traurigen/ -"-	Jesus szíve óltalmazó segítsége a' kisírtetben lévőeknek, -"-
Hertz Jesu Himmel-Brodt den Hungerigen/ -"-	Jesus szíve a' szomorúaknak örömdetes vör-fénye, -"-
Hertz Jesu Gnaden-Brunn den Durstigen/ -"-	Jesus szíve mennyei kenyere az éhezőknek, -"-
Hertz Jesu Balsamb der Ohnmächtigen/ -"-	Jesus szíve a' szomjúhozóknak kútya, -"-
Hertz Jesu Versöhn-Opffer den Sünderen/ -"-	Jesus szíve a' bűnösöknek engesztelő Áldozattya, -"-
Hertz Jesu Lebens-Baum der Sterbenden/ -"-	Jesus szíve a' halandóknak fája, -"-
Hertz Jesu Paradeß aller Heiligen/ -"-	
O du Hertz deß Lambs Gottes / welches hinweg nimbt die Sünd der Welt / verschon unser.	Oh Isten Bárányának szíve, ki el-vészed e' világ vétkét, halgass-meg minket.
O du Hertz deß Lambs Gottes / welches hinweg nimbt die Sünd der Welt / erhöere uns.	Oh Isten Bárányának szíve, ki el-vészed e' világ vétkét, Irgalmazz minékünk.
O du Hertz deß Lambs Gottes / welches hinweg nimbt die Sünd der Welt / erbarm dich unser.	
v. Jesu Hertz sey gebenedeyt.	v. Áldassék a' Jesusnak szíve,
r. Jetzt und in alle Ewigkeit.	r. Most, és mind örökké.
Gebett.	Imádság.
O Liebreichster Jesu, der du unsere Herten durch Liebe gäntzlich an dich zuziehen, dein heiligstes Hertz in dem Sacrament deß Altars zur Speiß	Oh Szerelmes Jesusom, a' ki a' mi szíveinket a' szeretet-által tellyességgel magadhoz vonszod, és a' te szent szívedet az Oltári szentségben nekünk eledelül
und zum Trost uns hast wollen darreichen,	akarod nyújtani vigasztalásunkra,
erhöere der dich Anruffenden bitt, und verleyhe gnädiglich, daß alle, welche die Entehrungen und die Undanckbarkeit der Menschen gegen disem Göttlichen Herten, verfluchen unnd beweinen, auch umb selbe zu ersetzen, ihme möglichste Ehre zu beweisen sich befeissen,	halgasd-meg a' te hozzád kiáltóknak kéréseket, és engedd kegyelmessen mindeneknek, a' kik sirattyák, és kárhoztattyák, a' mik tiszteletlenséget, s' háládatlanságot tésznek az Isteni szívnek, hogy ugyan azon tiszteletlenségnek helyére hozásáért, tehetségek szerint

eben mit selbigen heiligen Hertzens Liebe entzündet werden, unnd deine Güte gegen ihme ewig loben mögen, Amen.	erölködgyenek ezen szívnek tiszteletet s' böcsületet mutatni, ugyan azon szent szívnek szerelmével felgyuladgyanak, és hozzájuk-való kegyességet örökké dicsérhessék, és áldhassák, Amen.
--	---

Az officiumot követő Jézus Szíve-litánia Sonnenberg szövegének teljes fordítása. Sigray jól érzékelhetően kizárólag akkor hagyott ki egy-egy sort a fordításból, ha azt ismétlésként értékelte (például a „Christe höre uns” után a „Christe erhöre uns” sort), vagy nem találta meg a megfelelő magyar kifejezést (például „Hertz Jesu Ruhebethelein Gott deß Sohns”). Az utóbbi nehézségre utal egy-egy kevésbé sikerült megoldás is, például „Jesus szíve álhatatos ülése az Isteni szeretetnek” („Hertz Jesu beständiger Sitz der Göttlichen Liebe”) vagy „Jesus szíve a' halandóknak fája” („Hertz Jesu Lebens-Baum der Sterbenden”). Ezekben az esetekben némileg sérül az eredeti szöveg tartalma. Egy esetben azt is megfigyelhetjük, hogy Sigray megváltoztatta az egyik sor helyét a szövegben.³¹ Ugyanakkor esetenként itt is a némettel egyenlő, vagy annál magasabb stílusértékű, nyelvtileg műves sorokat alkotott, mint például a „Jesus szíve a' szomorúaknak örömdetes verő-fénye” („Hertz Jesu Freuden-Sonn den Traurigen”). Az ilyen és az ehhez hasonló megoldások – az elkötelezettségen túl – jelzik Sigray nyelvének gazdagságát, fordítói invencióját.

SONNENBERG, 1697, 177–179	SIGRAY, 1713, 50–51
Rosenkränztlein.	Az édes Jesus szívérl-való koszorúnak módgya, melly harmincz három szembül áll olvasón mondatik.
An statt deß Glaubens kan dises der H. Gertrud gewöhnliches Gebett gesprochen werden.	Az Hiszek egy Isten helyet mondgyák Szent Gertrudisnak ezen Imádságát.
Ich grüsse dich, O heiligstes Hertz Jesu, lebendige und leben-bringende Quell deß ewigen Lebens, unerschöpflicher Schatz der Gottheit: brinnender Ofen der Göttlichen Liebe, du bist	Üdvözlek tégedet oh Szentséges Jesusnak szíve, életet hozó forrása az örök életnek, ki-merithetetlen kincse az Istenségnek, égő kemenczéje az Isteni szeretetnek, te vagy nyúgodalma annak, és óltalmának helye: Oh te szeretetre méltó Üdvöztöm, gyulazd-fel szívemet ama tüzes szeretettel, mellyel a' te szíved fel-gyuladot;
das Orth meiner Ruh unnd meiner Zuflucht. O mein lieb-werther Heyland, entzünde mein Hertz mit jener fewrigen Liebe, mit welcher das deine ist entzündet:	öntsed abban amaz adományokat, mellyeknek a' te szíved kezdete, és edgyesicsd szívemet a' te szíveddel, hogy a' te akaratom légyen az én akaratom, és hogy az enyim örökké hasonlatos légyen a' tiédhez,
giesse in das meine, jene grosse Gaaben, deren das deine ein Ursprung ist, unnd vereinige also starck mein Hertz mit deinem Hertzen, daß dein Will mein Will sey, unnd daß der meine ewiglich gleichförmig sey dem deinem,	

31 „Hertz Jesu Balsamb der Ohnmächtigen” – „Jesus szíve az el-ájulóknak balsamuma”

weilen ich begehre, daß forthin dein heiliger Will die Richtschnur sey aller meiner Begürden und Wercken, Amen. Zu den grossen Ringelen kanst du das Vatter unser als Christo liebes Gebett sprechen, oder das folgende. Die Seel Christi heilige mich, Der Leib Christi speise mich, Das Blut Christi träncke mich Das Wasser der Seiten Christi wasche mich, Das Hertz Christi liebe mich Das Leyden Christi stärke mich, O gütiger Jesu erhöre mich, In deine Wunden verberge mich, Von dir lasse nimmer scheiden mich, Vom bösen Feind beschirme mich, In der Stund meines Todts ruffe mich, Daß ich mit deinen Heiligen lobe dich, In alle Ewigkeit, Amen. Bey den 33. kleinen Ringelen, kanst du sprechen. Sey gegrüst, O Göttliches Hertz Jesu, voll der Gnaden, Gott der Sohn ist mit dir vereinigt; du bist gebenedeyt vor allen Hertzen, und gebenedeyt ist die in dir brinnende Liebe Jesu Christi. Heilige Maria Mutter dises Göttlichen Hertzens, bitt für uns arme Sünder, daß wir in ihm durch Liebe leben, und in Liebe sterben mögen, Amen.	mivel hogy azt kívánom, hogy ennek-utánna a' te szent akaratom légyen igazgató sinóra az én minden kívánságomnak és cselekedetemnek. Amen. A' nagy szemeken a' Mi-Atyánkat mondhatod, avagy ezt; Kristusnak Lelke szentelly-meg engem, Sz. Ignác Imádsága. oda fel fol. 35. [Kristusnak Teste gyógyíts-meg engem, Kristusnak szent Vére tisztíts meg engem Kristusnak oldalából származot Víz moss-meg engem, Kristusnak szenvedése, és halála, erőssíts-meg engem. Oh irgalmas Jesus Kristus! halgass meg engem: rejts-el a' te szent sebeidbe, hogy tőled soha el ne vállyak; hanem a' te Szenteiddel téged dicsérjelek örökkön örökké. Amen.] Az apró Szemeken mondd ezen üdvözetet. Üdvöz légy, oh Jesusnak Isteni szíve, tellyes malasztal, a' Fiú Isten veled edgyesitve vagy, áldott vagy minden szívektől, és áldott a' te benned égő szeretet tüze, szentséges Szüz Mária; az Isteni szívnek Annnya, könyörögj érettünk bűnösökért, hogy mi ő benne: az az szeretet által éllyünk, és a' szeretetben hallyunk-is-meg, Amen.
--	--

A Jézus Szíve-„koszorú” (rózsafüzér) esetében Sigray némileg átszerkesztette a szöveget. Tekintetbe vette a használat során szükséges információkat, s ezért az imádkozás módjára vonatkozó utasításokat közölte elsőként, majd ezeket követik a csaknem tükörfordítású imádságsszövegek. Az utóbbiak közül a kötött szöveggként kezelt „apró szemek”-re mondandó *Ave Maria* parafrázist magyarította a legpontosabban.

A gyűjteményre vonatkozó és a további vizsgálat irányát meghatározó eddigi megfigyeléseim a következők: 1) Értelmezhetővé vált a címlapon olvasható „mindenestül Németbül forditattak” megjegyzés. Azaz Sigray az eddigi vizsgálat szerint nem csupán egy, hanem legalább két vagy több német nyelvű forrásból dolgozhatott. 2) Egyelőre lemondtam arról, hogy a 17. századi német nyelvű *Rosengartenek* szövegét vizsgáljam. Ugyanakkor továbbra is fenntartom a lehetőséget, hogy Sigray esetleg

ilyen kiadás(ok)ból is dolgozott, erre azonban jelenleg egyedül a címadás utal. 3) Mivel Sonnenberg munkája nem csupán imádságokat tartalmaz, az imádságoskönyveknél szélesebb körben, a 17. századi német nyelvű áhítati irodalom más kiadványtípusaiban is kerestem a forrásokat. 4) A további források meghatározása érdekében két kiadványtípust választottam ki: a) olyan rövidebb terjedelmű nyomtatványokat, melyek tematikus szövegeket vagy egy-egy, a *Jó illatú rózsáskert*ben is megtalálható szentekhez intézett hosszabb áhítatokat tartalmaznak; b) a 17. század második felének legkedveltebb német imádságoskönyveit, a kor „sztár”-szerzőinek nagy példányszámban, több kiadásban megjelent munkáit. 5) Sigray fordítói megoldásai alapján feltételeztem, hogy olyan adaptációk is bekerültek kötetébe, melyekhez a források csupán kiindulópontot jelentettek. Azaz, Sigray „alkothatott” teljesen átformált, saját ízléséhez igazított szövegeket is, melyek forrását – az eredetitől való jelentős eltávolodás miatt – ma már aligha lehet pontosan meghatározni. 6) Az első olyan, 1742 előtt, tehát még Sigray életében megjelent kiadás, melyben a tartalom jelentősen kibővült a korábbi kiadásokhoz képest, 1734-ben jelent meg Pozsonyban. Ezt a kiadást és az ezt követő kiadásokat kirekesztettem a további vizsgálatból, mivel lehetséges, hogy egyrészt a bővítések már nem Sigraytól, hanem a nyomda kapcsolattartójától, szövegismeretéből származnak. Másrészt figyelembe vettem, hogy az 1734-es kiadás címlapján már nem szerepel a „fordítottak Magyar nyelvre Szent Klára Szerzetében lévő, egy Szerzetes Szüz által” megjegyzés.

Tagzeiten Litaneyen und Gebetter von [...] Der [...] Seraphischen Jungfrauen Teresa

A következő lépésben igyekeztem azonosítani a *Jó illatú rózsáskert* utolsó szöveg-egysége, az Avilai Szent Teréz-officium, -litánia és -imádság forrását. Több német nyelvű nyomtatvány³² átvizsgálása után e szöveg-együttes forrását egy 1660 körül Bécsben, Matthaeus Cosmerovius nyomdájában megjelent munkában találtam meg. A *Tagzeiten Litaneyen und Gebetter von dem hochseeligsten Vatter Joseph, Der Glorwürdigsten Mutter Anna, und Seraphischen Jungfrauen Teresa* című, viszonylag rövid terjedelmű (az általam használt példány 68 oldalas, a vége csonka), szerző nélküli nyomtatvány harmadik részében (37–68) találhatók azok a szövegek, amelyek Sigray gyűjteményében magyarul megjelentek.³³ Az összevetéshez a következő részeket választottam ki:

32 Így például: *Zehen-Tägige Andacht die heilige Seraphische Mutter Theresia von Jesu, Stiffterin der Barfüßigen Carmeliter- und Carmeliterin zu verehren [...] Mit angehängter Letaney und Tagzeiten von der heiligen Mutter und Jungfrawen Theresiae*, München, Straub, 1683. VD17 824:719858B

33 A kötet Szent Anna- és Szent József-áhitatai nem vethetők össze a *Jó illatú rózsáskert* e szentekhez címzett imádságaival.

<i>Tagzeiten, [1660 körül], 37–57</i>	SIGRAY, 1713, 203–216
Die Sieben Tagzeiten der Heiligen Seraphischen Jungfrau und Mutter Teresae. Zu der Metten. Gütige Jungfrau /weil mein bitt/ Teresa, dir erschallen / laß dir und deem Gespons hiemit Genädig wolgefallen. [...] Lobgesang. Teresa, sey gegrüst Dein Lust die Welt verdriest: Nach Gott dein Hertz verlangt Allzeit an ihme hangt. Kaum sieben Jährlig alt Zu Gott willst also baldt; Dein Leben schlägst in d' schantz Auß Lieb deß Marterkrantz. Der Todt dein wunsch veracht Drum spanest mehr dein macht: Verlobet anderwerts Iesu dein Seel und Hertz. Zur Himmels Königin Alß Carmels Obristin Lauffest mit freud und eyl Am Berg zu suchen 's heyl. O! wie wirst dort geschwindt Ein frombs Mariae Kindt: Und weil du spahrst kein mühe Waß Trost erfahrest hie! Gott's Lieb die du geliebt Mit Seel und Hertz geübt: Von diser hitz und Lieb Uns einen theil auch gieb. Damit Iesus dein Schatz Nach rechtem Lieb-gesatz Auffsperr und mir verehr Fein g'schwindt waß ich begehrt. Vatter und Sohn sey preiß Dem Geist zu gleicher weiß: Welcher alß beyder Lieb Sein Gnad an uns verüb. Amen. Antiph. Wie schön bist du / meine Freundin! Wie schön bist du! / Deine Augen seind alß der tauben / ohne das [al]ß innerlich verborgen ist. Zur Prim. [...] Zur Terz. [...] Zur Sext. [...] Zur Non. [...] Zur Vesper. [...]	Seraphinusi Szüz Szent Therésia Anyánk Officiumja. A' Matutinumra Invitatorium. Kegyes Szüz Szent Theresia légy én erősségem, és midön esedezem, légy hiv segítségem, vegyed tőlem szolgálódtúl ezt jó akarattal, Jegyeseddel egygyütt a' Kristus Jesussal. [...] Hymnus. Üdvöz-légy oh áldott Szüz Szent Theresia, A'kinek e' Világ olly únalmas vala, Hogy nem-is lehetet abban nyúgodalma, Egyedül Isten vólt szíved kívánsága. Hét esztendő kort-is alig értél vala, S' immár-is Istenhez siettél nagy futva, Sziveddel s' elméddel lakoztál csak nála, A' Mátyrómságot kívántad ohajtva. De a' kívánt halál tőled el-távozott, Kiért kegyes szíved igen szomorkodott, S' annyival-is inkább kerestél más módot, Mint tehes Jesusnak kedves áldozatot. Azért az Egeknek nagy Királynéjához, Ugy mint a' Kármélus leg-főbb Aszszonyához, Siattél, s' vig kedvel folyamodtál ahoz, Tudván, hogy lelkednek e' nyúgodalmat-hoz. Ezen hegyen azért az Isten Annyának, Hív s' kedves leánya lettél Máriának, Szivedet, lelkedet áldoztad Jesusnak Nem félvén úttjátúl sok fáradságoknak. A' mit Isten szeret, te-is azt szeretted, Mind szivvel lélekkel azokat mivelted, Szeretet lángjától, mert buzgó vólt szíved, Lelki vigasztalást ezzel siettetted. Ezen szeretetnek kérünk hivségébül, Tégy részt minékünk-is annak bövségébül, Hogy Jesus Jegyesed nagy kegyességébül, Nyissa-fel tárházát, adgyon kincseibül. Dicsőség, s' dicséret légyen az Atyának, S' véle egyetemben az ő Szent Fiának, Dicső Szent Léleknek, mi Vigasztalónknak, Ki szivünkben óltya árját malasztoknak. Antifóna. Melly szép vagy kedvesem, melly szép vagy, a' te szemeid mint a' galambnak, azokon fellyül mellyek el-rejtve vannak. Primára. [...] Tertiára. [...] Sextára. [...] Nonára. [...]

Zur Complet. Gütige Jungfrau /weil mein bitt/ Teresa, dir erschallen / laß dir und dein Gespons hiemit Genädig wolgefallen. v. Bekehre uns, O Gott, Unser Heyland. r. Und wende deinen Zorn von uns. v. O Gott mercke auff mein Hülff. r. Herr eyle mir zu helfen. Ehr sey dem Vatter und dem Sohn und dem H. Geist. Als es war im anfang /und jetzt/ und allweg/ und zu ewigen zeiten/ Amen. Lobgesang. Wie dein Iesus in todt, umb dich Auß Lieb Teresa gabe sich So auch dein hertz mehr auß der Lieb Alß auß eim fieber todts verblieb. O wunderthat der Heiligkeit! In reiner Taub gestalt bedeut Teresa Geist gen Himmel flucht; Und hier schwißt Balsam todts Leicht. Verleihe daß wir fliegen nach O Mutter gib daß unsre sach In Todt und Leben deiner gleich. Dich letzte stund zum Beystand zeig. Göttlicher preiß dem Vatter sey Auch seinem Sohn und Geist darbey; Daß er Teresae so viel Gnad Und Himmelsglory geben hat. Amen. Antiph. Siehe, mein Geliebter redet mir zu, stehe auff, und eyle, meine Freundin, meine taub, meine schöne, und komme. v. Wer wird mir federn als der tauben geben? r. So will ich fliehen und ruhen. Gebett. O Gott, der du siehest, daß mir auß unserer schwachheit abnehmen, stärke uns widerumb barmhertziglich in deiner Lieb, durch die exempel deiner heiligen Jungfrauen Teresae: auff daß wir uns deroselben gesellschaft im Himmel erfreuen, welche wir auff Erden verehren. Durch unsern Herrn Iesum christum deinen Sohn, welcher mit dir lebet und regieret, in einigkeit deß H. Geistes Gott in alle ewigkeit, Amen.	Vecsernyére. [...] Completoriumra. Kegyess Szűz Szent Theresia, légy én erősségem, és a' midön esedezem, légy hiv segítségem. Fordits jóra minket mi Üdvözítőnk, És forditsd-el rólunk a' te haragodat, Istenem figyelmezz én segítségemre, Uram siess az én segítségemre, Dicsőség Atyának, és Fiúnak, etc. Hymnus. Nagy hideg lelésben esék Theresia, A' Jesus szerelme ő szívét gyulasztja, Inkább is szeretet miatt lett halála, Hogy-sem azt okozta volna nyavalyája. Utolsó óráját sokszor óhajtotta, Jesushoz menését buzgó szívvel várta, Világi életét mert igen meg-únta, Azért nagy örömmel Szent Lelkét kiadta. Ő ártatlan lelke, hogy ki ment testéből, Szép Galamb képében láczott némellyektől, Szentsége jelére jó illat testéből, Származott, s' áldatott minden emberektől. Oh szerelmes Anyánk, adgyad, téged kérünk, Hogy szent életedet mi-is követhessük, Életben, halálban szerencsések légyünk, És veled örökké Meny-országban éllyünk. Antifóna. Imé az én kedvesem szóll énnékem, kelly-fel sietséggel és Jegyesem, én Galambom, és jöjj-el. v. Ki ád nekem szárnyat, mint a' Galambnak, r. Hogy el-repüllyek, és meg-nyúgodgyam. Imádság. Úr isten, a' ki látod a' mi fogyatkozott erőtlenségünket, erősíts minket irgalmassan a' te szeretettedben, Szent Theresia Szűz példája által, hogy a' kit itt e' földön tisztelünk, annak társaságában örvendezhessünk menyégben, a' mi Urunk Jesus Kristus által, Amen.
--	--

v. Last uns den Herren loben. r. Gott sey danck. v. Erbittle den Herrn, O H. Teresa. r. Auff daß seine Kirch in anzahl und verdienst zunemme. Anbefehlung. Grosse Teresa, kleines Lob Nimb an, daß ich verehere: Umb dises betten bitte drob, Daß Gott für uns dich höre.	Bé-fejezés. Áldott Theresia szeretet Rósája, Tessék néked, kérlek, szívem buzgósága. Mellyel tiszteltelek téged ez órában. El-ne felejts élted végső órájában. Nyerd-meg az Istentől a' mit tőle kértem, S' a' mellyért szívessen néked esedeztem, S' mivel éltemben nagy hozzád szeretetem, Engedd veled menyben az Istent dicsérnem, Amen.
--	---

Az officium imaóráinak középpontjában Avilai Szent Teréz életének jellegzetességei állnak, a szöveget ezek szervezik. Sigray – a Jézus Szíve-officiumhoz hasonlóan – nem fordította le a teljes címet, viszont itt is arra törekedett, hogy a prózát prózában, a verset versben adja vissza. Az officium kötött szerkezetét tiszteletben tartotta, ugyanakkor napszakonként elhagyott egy-egy, az imádság után következő válaszos szövegrészt. Ennek oka abban kereshető, hogy e szövegek igyekeztek újra összefoglalni az adott áhítat mondanivalóját, s Sigray ezt valószínűleg ismétlésként értelmezte. A prózai részek fordítása itt sem okozott gondot, az eredetit pontosan követő, mindenekelőtt az értelem visszaadására törekvő szövegek készültek.

A himnuszok fordításakor – eltérően a Jézus Szíve-officiumtól – a terjedelem változatlan maradt, a négysoros, rímes versszakokat Sigray ugyancsak négysoros, páros- vagy keresztrímű strófákban (ütemhangsúlyos tizenkettesekben) ültette át. A versfordítások itt némileg sikerültebbek, mint a Jézus Szíve-officiumban, közelebb állnak az eredetihez, a nyelvi megoldások kevésbé keresettek. Ugyanakkor a versfordítással kapcsolatos nehézségekre hívja fel a figyelmet például az utolsó vers, amelyet Sigray egyszerűen *Bé-fejezés* címen fordított le,³⁴ az eredeti négy sort amplifikálva nyolc sorban. Úgy tűnik fel, a legegyszerűbb feladatot az *Énekek Éneke* alapján szerkesztett antifónák magyarázása jelentette, ami egyben tükrözi a fordító alapos *Biblia*-ismeretét.

Avilai Szent Teréz litániáját Sigray a meghatározó szerkezeti elemeket megtartva, de az egyes könyörgések helyét megváltoztatva adaptálta.³⁵ A sorok jelentős része a szent életének eseményein (például: „Du Verwundete vom Engel” – „Ki a' Serafim Angyaltól meg-sebesítettél”) és tevékenységén (például: „Du Schreibfeder deß H. Geistes” – „Szent Léleknek író pennája”) alapul. Esetenként a fordító egész sorokat elhagyott, s ezek helyére a *Lorettói litániából* ismert Szűz Mária-epitetonokat (például: „Hajnali

34 Az „Anbefehlung” magyarul ajánlás, utasítás.

35 *Litaney von der H. Jungfrau Teresa, Tagzeiten*, [1660 körül], 57–64; Szűz Szent Theresiához *Litania* = SIGRAY, 1713, 216–219.

Csillag”), illetve módosított Mária-szimbólumokat (például: „Tövissek között nőt Lili-om”) illesztett.

<i>Tagzeiten</i>, [1660 körül], 66–68	SIGRAY, 1713, 219–220
Ein andächtiges Gebett zu der H. Jungfrauen und Mutter Teresa. Gegrüßet seyst du Teresa, ein zier deß Himmels, ein wolruechende blum deß bergs Carmel, welchen mit dem glantz deiner Tugenden erfüllet, und mit der Lehr und exempel deines allerheiligsten Lebens reneweret hast. Gegrüßet seyst du außerwöhlte Braut deß höchsten Königs, welchem du auff ein gantz besondere weiß noch in disem Leben vermaehlet worden. O wie sanfftiglich ruhest du under dem schatten deines Geliebtesten, erfüllet mit immerwehrender freud. Ich erfreue mich aller gaben und gnaden, do dir Gott der Allmächtig in disem Leben mitgetheilet: ich erfreue mich aller Glori und Herrligkeit, die du jetzt besiëst. [...] O du mein sonderbare Fürsprecherin, stehe mir treulich bey in meinem letzten end: Opffe Gott für mein unreines, dein reinestes und mit allen tugenden geziertes Hertz: erfrewe mich alßdam mit deiner süssen gegenwart, und erlange mir ein vernünfftigen, seeligen und gantz wolgefälligen Todt, zu seiner grössen Ehr und Glory, Amen.	Szent Theresia Szüzkhöz szép imádság. Üdvöz-légý Szent Theresia, Egek ékessége, Carmellus hegyének jó illatú Rosája, kit a' te jószágos cselekedetidnek illattyával bé-töltöttél, és tanításodnak, szent életednek példájával meg-újítottál: üdvöz-légý a' Mennyei Királynak el-választott Jegyesse, kinek még ez életben-is kivált-képpen való móddal el-jegyeztettél: oh melly édesdeden nyúgodtál szeretödnek szárnyai alatt, bé-telvén örömmel. Örvendezek szívessen mind azokon, a' malasztokon, s' adományokon, melyeket a' hatalmas Isten néked ez életben adott; örvendezek azon a' dicsőségen, és tiszteleten, mellyben te mostan helyhezttetve vagy; [...] Oh te én szerelmes Szó-szóllom, légý híven mellettem az én utolsó végemen, az én tisztátalan szívem helyett, mutasd-bé a' Felségesnek a' te tiszta, és jószágos erkölcsökkel ékes szívedet; örvendeztess akkor engem a' te kegyes jelen léteddel, és nyerj nékem Istentül bóldog, és Istennek tetsző halált, az ő nagyobb dicsőségére, és dicséretére, Amen.

A *Jó illatú rózsáskert* utolsó szövege a Szent Teréz-litánia után olvasható *Sz. Theresia Szüzkhöz szép imádság*. A fordításokban Sigray szöveghűsége törekedett, egy-egy kifejezést azonban itt is az eredeti jelentéstől némileg eltérően adott vissza. Például a „mit dem glantz deiner Tugenden erfüllet”-ből adaptálta a „jóságos cselekedetidnek illattyával bé-töltöttél” szövegrészt, illetve az „O wie sanfftiglich ruhest du under dem schatten deines Geliebtesten”-ből lett az „oh melly édesdeden nyúgodtál szeretödnek szárnyai alatt”. Ezek a megoldások jelzik Sigray tudatos törekvését az eredeti szöveg szabad kezelésére, a „magyarosabbnak” ítélt nyelvi megoldások előnyben részesítésére.

Himmlische Triumph Porten [...]

A 17. század második felének kedvelt német imádságoskönyvei és a kor népszerű szerzőinek nagy példányszámban, több kiadásban megjelent munkái közül Sigray forrásként használta a Prágában 1695-ben („Collegium Carolinum bey m. G. Labaun”) megjelent *Himmlische Triumph Porten* című kiadványt.³⁶ A nyomtatványból összesen tizennégy szöveg³⁷ fordítása található meg a *Jó illatú rózsáskert*ben. Ezek a következők:

<i>Himmlische Triumph Porten</i> , 1695	SIGRAY, 1713
Ein Befehlung zu der Mutter Gottes 29	I. rész
Zu den H. Schutz-Engel 29–30	Az Isten Annyához Reggeli Ajánlás 4–5
Ein kräftiges Gebett 114	Az örző Angyalhoz 5
Wann man die Scheidung Christi leuthet 121	II. rész
Folgen die 7. Schlösser 132–133	Az Úr Szent Testének, és Vérének Lelki mosogatása 35
Loretanische Litaney 130–131	III. rész
„Unter deinen Schutz ...” 131	Igen nagy erejű, és Isten előtt kedves Imádság, melyet, a’ déli 12. órára órára-való csendítéskor kell mondani, sőt az Égi háború ellen-is igen hasznos 63
Zum Heiligen Joannes Baptista 343–344	IV. rész
Zum H. Joannes dem Apostl und Evangelist 564–565	Hét lakatú Imádság 79–81
Gebett 154	V. rész
Zu den H. Vatter Francisco 451–452	Bóldog Aszszonyhoz-való Laurétomi Litania 104–106
Zum Heiligen Rochus 418	„Oltalmad alá-futunk ...” 106
Zu der H. Jungfrauen Barbara 529	VI. rész
Ein Gebett zu seinen HH. Patronen 110–111	Keresztelő Szent Jánoshoz Imádság 144–145
	Szent János Evangelistához Imádság 147–148
	Szent Sebestyén Mátyrhoz 148–149
	Seraficus Szent Ferenchez Imádság 155–156
	Szent Rochus Confessorhoz Imádság 168–169
	Szüz Sz. Borbálához-való Imádság 180
	A’ Sz. Pátronusokhoz-való Imádság 181–182

A forrásként használt kiadványból származó szövegek lapszám-adatait összevetettem a *Jó illatú rózsáskert* szerkezetével és a megfelelő szövegek oldalszámaival, mivel kíváncsi

36 Ez a cím a nyomtatvány rézbe metszett díszcímlapján szerepel. Az ezt követő szedett címlapon a következő cím olvasható: *Christlicher Herten-Trost*, VD17 23:687380V. A mű kedveltségére utal, hogy a használt kiadás megjelenése (1695) előtt négy évvel szintén kiadták Prágában a „Prag, in der Carl-Ferdinandeischen Buchdruckerey in Collegio der Soc: Jesu bey St. Clemens durch Johann Gaspar Muxel Factorn im Jahr 1691” impresszummal.

37 Beleértve a rögzült szövegű imádságokat is.

voltam arra, hogy a fordító miként illesztette be az imádságokat kötetébe. Az összevetés tanúsága szerint a két korábban bemutatott officium–litánia–imádság összefüggő egységként történt átemelésétől eltérően itt egy-egy szöveg volt az alapegység, amelyek a magyar nyelvű imádságoskönyv különféle részeiben, az eredetitől eltérő sorrendben kaptak helyet. Kivételt csupán két-két, az imádságoskönyv elejére (I. rész) helyezett szöveg³⁸ és az V. részben a *Lorettói litánia* alkot az „Oltalmad alá-futunk ...” kezdetű imádsággal;³⁹ ezek a forrásban éppúgy közvetlenül egymás után találhatók, mint Sigraynál.

A *Himmlische Triumph Porten*ből származó fordítások bemutatására egyetlen példát választottam, mivel e szövegek jobbára prózában íródtak.

<i>Himmlische Triumph Porten</i> , 1695, 343–344	SIGRAY, 1713, 144–145
Zum Heiligen Joannes Baptista O Du außewöhlter Diener und Freund Gottes, der du durch die Propheten verlangt, und durch die Engel Gottes verkündet, auch in Mutter-Leib geheiligt bist worden. Du hast Christum verkünd, ihn getauft im Jordan, du hast ihn mit deinen Fingern gezeiget, und gesagt: daß ist das Lamb Gottes, du bist der, von welchen Christus selbst sagt: Es ist kein Heiliger Mann von Weibern nie gebohren worden. O du Prophet, und mehr dann ein Prophet, ja nicht allein Elias, sondern auch ein Engel Gottes, welcher du den Weeg dem Herrn mit tauffen, lehren, und Exempln bereithet hast, ein brinnende und leuchtende Lucern, ein Marckstein zwischen dem alten und neuen Testament, ein Spiegl aller Bußfertigen, der du nach deinem Heiligsten Leben auch die Cron der Seeligen Martyrer, Propheten, Aposteln, Evangelisten, Lehrer und Jungfrauen erlanget hast, und jetztund triumphirst in ewiger Glory. Ich bitt dich demütiglich, durchdiese und alle andere Gnaden und Gaben Gottes, du wöllest mit deiner Fürbitt von Christo mir Hülff erlangen, damit ich Gott je länger je mehr gefallen, deinen H. Exempl nachkomme, und die verheissene Seeligkeit erreichen mög, Amen.	Keresztelő Szent Jánoshoz Imádság Oh Istennek el-választott szolgája, söt attyafia, keresztelő Szent János: te vagy, a' kit kívántak a' Próféták, és az Anyád méhében meg-szenteltetted, és Kristust hirdetted, Jordán vizében meg-keresztelted, és újjal mutattad mondván: Imé az Isten Báránnya; te rólad mondotta a' Kristus, hogy az aszszonyi állatok szülőttei között nem támadott nagyobb Keresztelő Szent Jánosnál. Oh áldott Próféta, és azoknál-is nagyobb, söt nem csak Illyés; hanem Isten Angyala-is vagy, ki az Urnak útát készítettél kereszteléssel, tanítással, jó példa-adással. Te égő fáklya, és Jedző-kő, az Ó, és Uj Testamentom között, poenitentia tartásnak tüköra valál, és Szent életed folyása után el-vetted a' Mátyrok, Próféták, Apostolok, Evangelisták, Confessorok, és Szüzek koronáját, és most az örök dicsőségben örvendesz. Kérlek alázatossan, az említett, és minden egyéb malasztokért, s' ajándékokért, mellyekkel Isten téged ékesítet, nyerd meg nekem az Isten segítségét, hogy én az Istent úgy szolgálhassam, a' mint arra példát adtál, hogy ez élet után, az örök életet el-nyerhessem, Amen.

38 *Ein Befehlung zu der Mutter Gottes; és a Zu den H. Schutz-Engel – Az Isten Annyához Reggeli Ajánlás; és Az örző Angyalhoz*

39 Ismeretes, hogy I. Miksa bajor herceg (1573–1651) kapcsolta a lorettói litánia végéhez a „sub tuum praesidium confugimus” kezdetű Mária-imádságot. Klaus SCHREINER, *Maria Jungfrau, Mutter, Herrscherin*, München–Wien, Carl Hanser, 1994, 251–289, 400–408; Karl VOELKA, *Monarchia Austriaca, Gloria Domus = Polen und Österreich im 17. Jahrhundert*, hg. von Walter LEITSCH, Stanisław TRAWKOWSKI, Wien, Böhlau, 1999, 37–67, itt: 64–65.

Sigray eddig bemutatott prózafordításainak többségéhez hasonlóan ez a részlet is pontosan, kihagyás nélkül igyekszik követni az eredetit.

Wilhelm Nakatenus

A továbbiakban a 17. század közepének és második felének népszerű német imádságoskönyv szerzői közül Wilhelm Nakatenus (1617–1682) és Martin von Cochem (1634–1712) kiadásonként gyakran átalakított tartalmú, német nyelvű áhítati művei közül vizsgáltam meg azokat, amelyek szerzőjük életében, illetve 1703 előtt jelentek meg.

Jelenlegi ismereteink szerint Nakatenus *Himmlisch Palm-Gärtleinje* (1662) 1700 előtt összesen 66 kiadásban látott napvilágot.⁴⁰ A számomra hozzáférhető kiadásokban ugyan nem találtam nyomát annak, hogy Sigray ebből a munkából fordított volna, a mű két 19. századi kivonatos kiadása mégis arra utal, hogy ismerhetett és használhatott valamilyen Nakatenus-kiadványt vagy a későbbi Nakatenus-kiadásokban is megjelenő szövegeket. Az 1846-ban Würzburgban megjelent *Himmlisches Palmgartenben* például *Kurzes und andächtiges Gebet des heiligen Ignatius* címen található meg annak az imádságnak a szövege, melynek címe a *Jó illatú rózsáskertben Az Úr Szent Testének, és Vérének Lelki mosogatása*.⁴¹ Egy másik, Nakatenust szerzőként megnevező kései áhítati munkában is található⁴² egy, a *Jó illatú rózsáskertben* megjelent, Szűz Máriához a boldog halálért fohászkodó, a hónap napjaira elosztott imádság-sorozat⁴³ szövegváltozata, *Einunddreißig Gebete zur seligsten Jungfrau. Nach Ordnung und Inhalt der lauretanischen Litanei* címen. Ez az úgynevezett „31 Tage Gebet” már a 17. században közismert és kedvelt jóhalál-imádság volt.⁴⁴

Martin von Cochem

Martin von Cochem műveinek lehetséges klarissza recepciójára Schwarcz Katalin utalt először. Olvasmányait vizsgálva egy viszonylag kései, 1782-ből fennmaradt könyvjegyzék alapján jegyezte meg, hogy a „ferences szerzők munkái mellett más szerzetesrendek szerzőit is szívesen olvasták, elsőként Martin von Cochem kapucinust [...]”.⁴⁵ Martin

40 Kurt KÜPPERS, *Das Himmlisch Palm-Gärtlein des Wilhelm Nakatenus SJ (1617–1682): Untersuchungen zu Ausgaben, Inhalt und Verbreitung eines katholischen Gebetbuchs der Barockzeit*, Regensburg, Friedrich Pustet, 1981, 367.

41 Wilhelm NAKATENUS, *Himmlisches Palmgarten [...]*, Würzburg, Etlinger, 1846, 148; SIGRAY, 1713, 35.

42 Wilhelm NAKATENUS, *Der Monat Mariä oder Betrachtungen, Beispiele und Uebungen auf jeden Tag des Monats [...]*, München, Verlag des Katholischen Vereins zur Verbreitung Guter Bücher, 1849, 218–235.

43 Boldog Asszonyhoz, az Isten Szent Annyához, harmincz-egy vigasztalással tellyes fohászkodások; mellyekkel a’ Mennyei Királynét Máriát naponként dicsérhetni, és áldhatni: A’ Lauretomi Litániából szedett titulusokat foglalván magokban ezen Imádságok, a’ boldog ki múlásért, egész Esztendőre vannak rendeltetve, minden Hónapban meg-újítván ezen áitatoságot, a’ lelekeknek igen nagy hasznával = SIGRAY, 1713, 90–103.

44 Bernhard HÄRING, *Maria – Urbild des Glaubens: 31 Betrachtungen und Gebete für die Marienmonate*, Freiburg/Br., Herder, 1980; vö. az imádságtípushoz: Nagy-Ajtai CSEREY Farkas, *Isten Anyjának, a Boldogságos Szeplőtelen szép szűz Máriának Lórétomi Litániában lévő nevezetek’ rendin folyó dicsérete*, Bécsben, Trattner János Tamás, 1772, Reprint kiadás, Bp., Szent István Társulat, [1998].

45 SCHWARZ, *A klarissza apácák...*, i. m. (2. jegyzet), 36, 54.

von Cochem több német nyelvű imádságoskönyvének áttanulmányozását követően lettem figyelmes a Sigrayéhoz hasonló tartalom-felsoroló címadásra például a *Das Grössere Krancken-Buch [...]* (Franckfurt/M., J. M. Bencard, 1696), a *Der Grosse-Wohlriehende Myrrhen-Garten in Quarto [...]* (Cölln/Rh., J. Sommer, 1690) és a *Der wohlriehende Myrrhen-Garten [...]* (Cölln, J. Sommer, 1701) címlapjain. A két utóbbi kiadás címében egyúttal két olyan kifejezés (*wohrliehend, Garten*) szerepel, mely megtalálható a *Jó illatú rózsáskert* címében is. A fentiek mellett a *Myrrhen-Garten [...]* 1701-es kiadásában a szerkezeti tagolás és annak néhány tematikus csoportja szintén párhuzamba állítható a Sigray-féle imádságoskönyv szerkezetével, tartalmi egységeivel.

Ezek a megfigyelések arra ösztönöztek, hogy ismételten megvizsgáljam Martin von Cochem latin és német nyelven egyaránt számos kiadásban, eltérő tartalmú változatokban megjelent, *Preces Gertrudianae – Gertruden-Buch* című imádságoskönyvét, illetve a kiadássorozathoz tartozó német nyelvű változatokat. Korábban már foglalkoztam e munka latin nyelvű változatának Ágoston Péter által készített (*Menyei követek [...]*, Nagy Szombat, 1681) magyar fordításával,⁴⁶ s rögzítettem a megfigyelést, amely szerint a *Mennyei követek* imádságanyagából néhány szöveg átkerült más imádságoskönyvekbe is, így például a *Jó illatú rózsáskert*be. A *Preces Gertrudianae* Ágoston-féle fordításából – nyelviileg némileg módosított formában – három imádságot azonosítottam a Sigray-féle gyűjteményben (Nagyszombat, 1713, 1748, 1754).⁴⁷ E három imádságot most megkerestem az 1703 előtt megjelent német nyelvű, általam elért *Gertrudenburg* kiadásokban. Így figyeltem fel egy 1696. évi nürnbergi kiadásra,⁴⁸ melyből összesen tizenkilenc szöveg fordítása található meg a *Jó illatú rózsáskert*ben. Ezek a következők:

MARTIN Von Cochem, <i>Gertruden-Buch</i> , 1696		SIGRAY, 1713	
		I. rész	
Morgens-Gebet	1–2	Reggeli imádságok	1–2
Ein Befehlung zu Christo	2–3	Más Imádság, az Ur Jesushoz	2
Ein andere Befehlung	3	Más Ajánlás	3
Ein Befehlung zu der Mutter Gottes und seinem Schutz-Engel	3–4 4	Az Isten Annyához Reggeli Ajánlás	4–5
(Morgens-Gebet	1–2)	Az örző Angyalhoz	5
		Végtére kérj áldást [módosult szövegpárhuzam!]	5–6

46 KNAPP Éva, *Martin von Cochem Magyarországon*, I. rész, *Mennyei követek, Len kötelecske, Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve*, Zebegény, Borda Antikvárium, 2014 (Régi Magyarországi Vallásos Nyomtatványok, 1).

47 *Uo.*, 15, 22. jegyzet.

48 MARTIN VON Cochem, *Gertruden-Buch Oder Auserlesenes geistreiches und andächtiges Gebet-Buch [...]*, Nürnberg, P. P. Bleul, 1696. VD 17 23:702376 P – használt példány: Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Xb 8751.

Drey Gebetlein zu der Mutter Gottes vor der Communion. Welches sie selbst St. Gertruden gelehrt und sie versichert daß sie dadurch ihrer Verdiensten wurde theilhaftig werden. l.4.c.49.	294–295	II. rész A' Szüz Máriához. Ezen Imádságra az Isten Annya maga tanította Sz. Getrudist,[!] azt ígérvén, hogy ha el-mondaná az Úr vétele-előtt, ez által a' maga sz. érdemiben részzé tenné	20
Gebet nach der Communion	304–305	Az Úr-vétele után-való Imádság	25–28
Das güldene Hertz-Gebet zur Erstattung seiner Nachlässigkeiten gar nützlich zu gebrauchen	110–112	III. rész Az aranyos Szívhez-való Imádság, a' melly igen hasznos embernek a' maga el-mulatási-nak elég-tételéért	60–61
Gebet zu Seyten-Wund	124–125	Kristus oldala sebéhez	61–62
Unbegreiflich hohes Gebet darinn der Mensch sich erfreut daß Gott Gott ist	85–86	IV. rész Egy igen szép Imádság, a' mellyben az ember örvendez, hogy az Isten, Isten	74
Begierden der Liebe Gottes	86–87	Az Isten szerető szívek szent kívánsága	74–76
Aufopfferung seiner selbst in den Willen Gottes [kivonatosan]	91–93	Isten akarattyával akaratunkat egyesítő Imádság	77–78
Sieben Schloß darinn sich die Seel sicher verschliessen kan	242–244	Hét lakatú Imádság	79–81
Ein anders für seine Freund	231	Jó akaróinkért való Imádság, melly igen hathatós, és érdemes	81
Gebet für seine Feind	231–232	Ellenséginkért való Imádság	83
Geistliche Artzney gegen die Pest. Welche Pabst Clemens der VIII. dem König in Spanien Philippo III. als ein treffliche geistliche Artzney gegen die Pest geschickt hat.	240–241	Lelki orvosság a' Pestis-ellen, mellyet Nyólczadik Kelemen Pápa, harmadik Spanyol Országi Fülep Királynak, mint próbált lelki Orvosságot, Pestisnek idején küldött	84
Gebet zum Schutz-Engel	202–203	VI. rész Az örző Szent Angyalhoz való Imádság	144
Ein Gebet zu seinen Heiligen Patronen	228–229	A' Sz. Pátrónusokhoz-való Imádság	181–182

A német nyelvű, forrásként használt kiadványból származó szövegek lapszám adatait – a *Himmlische Triumph Porten*hez hasonlóan – párhuzamba állítottam a *Jó illatú rózsáskert* szerkezetével és oldalszámaival. Az összevetés azt mutatja, hogy a fordítás alapegysége itt is egy-egy önálló szöveg, s ezek a szövegek a magyar nyelvű imádságoskönyv különféle részeiben, az eredetitől eltérő sorrendben kaptak helyet.

Ugyanakkor a magyarra fordított önálló szövegek száma itt több, s a fordító e szövegeket – korábban bemutatott forrásaitól eltérően – sajátos rendben, egymás után vette át és helyezte el a *Jó illatú rózsáskert*ben. Ez a szerkesztési mód arra enged következtetni, hogy Sigray – más forrásaitól eltérően – többször áttekintette a *Gertruden-Buchot*, és az „újra olvasásoknak” megfelelően, szekvenciaszerűen helyezett át szövegeket saját összeállításába a következő módon:

MARTIN von Cochem, <i>Gertruden-Buch</i> , 1696		SIGRAY, 1713 / 1754
érintett oldalak 1–305 110–125 85–244 231–241 202–229	használat 1. „olvasás” 2. „olvasás” 3. „olvasás” 4. „olvasás” 5. „olvasás”	részek érintett oldalak 1. rész–2. rész 1–28 / 1–79 3. rész 60–62 / 130–134 4. rész/ 74–81 / 150–163 4. rész/ 81–84 / 163–169 6. rész 144–182/268–332

A rekonstrukciós kísérlet szerint a *Jó illatú rózsáskert* anyagának kiválasztásához és a szövegek új szerkezetbe helyezéséhez Sigraynak legalább ötször kellett kézbe vennie Martin von Cochem *Gertruden-Buch*ját. Míg az első és a harmadik alkalommal több száz oldalt tekintett át, a 2. és az 5. olvasáshoz – ismerve a Martin von Cochem-kötet szerkezetét és tartalmát – elegendő volt kisebb egységek újra olvasása. Az általam negyediknek nevezett „olvasás” lényegében a 3. „olvasás” végét ismételte meg, egyfajta „visszatérést” jelentett. Ez a munkamódszer arra utal, hogy a *Gertruden-Buch* nem egyszerűen egy szövegforrás volt a többi között, hanem alapvető szerkezeti és tartalmi mintául szolgált a *Jó illatú rózsáskert* összeállításához.

További körülmény, hogy az azonosított tizenkilenc Martin von Cochem-szövegből tizenennégy az eddig számba vett források közül csupán a *Gertruden-Buch*ban található meg, négyet viszont a *Himmlische Triumph Porten*⁴⁹ is tartalmaz. Egy további imádság minden valószínűség szerint egy, a *Gertruden-Buch*ból származó, korábban már lefordított imádság variálásával keletkezett. Mindez – túl a fordítói tevékenységen – Sigray Erzsébet Róza önálló kötet szerkesztői és adaptációs munkájára hívja fel a figyelmet.

A *Gertruden-Buch*ból származó prózafordítások bemutatására fordítástechnikai szempontból eltérő példákat választottam ki:

MARTIN von Cochem, <i>Gertruden-Buch</i> , 1696, 3	SIGRAY, 1713, 3
Ein andere Befehlung. O Christe Jesu! Ich befehle mich heut and allezeit in die Krafft deines H. Creutzes: ich verschliesse mich in die Tieffe deiner H. Wunden: ich versenke mich in dein Rosenfarbes Blut: ich lege mich in dein Göttliches Hertz: Ich vertieffe mich in den Abgrund deiner grundlosen Barmherzigkeit: Ich schliesse mich in die Krafft deiner ewigen Gottheit,	Más Ajánlás. Oh Uram Jesus Kristus, ajánlom magamat, ma, és minden időben, a' Szent Keresztnek erejében, és bé-zárlom magamat a' te Szent Sebeidnek mélységében; rósa színű szent véredben el-meritem maga- mat, Isteni szent szivedben fektetem maga- mat, irgalmasságodnak feneketlen mélységé- ben helyeztetem magamat, Istenségednek erejében el-rejtem magamat;

49 Vö. *Himmlische Triumph Porten*, 1695, 29, 29–30, 132–133, 110–111.

und übergebe mich in deine vätterliche Bewahrung, damit ich für allen sichtbaren und unsichtbaren Feinden, wie auch für allen Blitz, Ungewitter, Gefahr des Feuers und Wassers, und für allem Leibs und Seelen Fall durch Krafft dieser heiligen Befehlung möge sicher und befreyet seyn. Amen.	a' te Atyai gondviselésedre bizom tellyes- séggel magamat, hogy minden látható, és láthatatlan ellenségtől, és minden égi há- borútól, tüz, és vízi veszedelemtől, es minden lelki s' testi esettől, ezen szent ajánlás-által bátorságossan meg- óltalmaztassam, Amen.
--	--

E fordításban nyilvánvaló a törekvés a szöveg szó szerinti visszaadására és a mondanivaló minél teljesebb kifejezésére. A kettős cél megvalósítása egy, az eredetivel közel azonos hosz-
szúságú imádságot eredményezett. Sigray igyekezett elkerülni a hasonló értelmet hordozó
szavak ismétlését tömörítéssel, lehetőség szerint egyetlen kifejezés használatával („Blitz,
Ungewitter” = „égi háború”), és esetenként vállalta a magyarul kissé nehézkesen hangzó
tükörfordítást is („für allem Leibs und Seelen Fall” = „minden lelki s' testi esettől”).

MARTIN von Cochem, <i>Gertruden-Buch</i>, 1696, 294–295 Drey Gebetlein zu der Mutter Gottes vor der Communion. Welches sie selbst St. Gertruden gelehrt und sie versichert daß sie dadurch ihrer Verdiensten wurde theilhaftig werden. l.4.c.49. O Allerkeuscheste Jungfrau Maria! ich bitte dich durch die allerunschuldigste Reinigkeit durch welche du dem Sohn Gottes in deinem Jungfräulichen Leib ein wolgefällige Wohnung bereitet hast daß ich durch deine Fürbitt von allen Mackelen möge gereinigt werden, Amen. O allerdemüthigste Jungfrau Maria! ich bitte dich durch die allertiefeste Demuth durch welche du über alle Chör und Enge- len und Heiligen erhöht zu werden verdient hast daß durch deine Fürbitt alle meine Nachlässigkeiten mögen erstattet werden, Amen. O allerliebreicheste Jungfrau Maria! ich bitte dich durch die unerschätzliche Lieb welche dich unaufkößlich mit Gott vereinigt hat daß mir durch deine Fürbitt der Überfluß aller Verdiensten möge ertheilt werden, Amen.	SIGRAY, 1713, 20 A' Szüz Máriához. Ezen Imádságra az Isten Anyja, maga tanította szent Getrudest, azt ígervén, hogy ha el-mondaná az Úr vétele-előtt, ez által a' maga érdemiben részessé tenné. L.4. cap.49. Oh Istennek Szent Anyja, édességes Szüz Mária, kérlek téged, a' te makula nélkül-va- ló tisztaságodért, melly által az Isten Fiának a' te Szüz méhedben kellemetes, 's-kedves lakó helyet szerzettél, adgyad, hogy a' te könyörgésed által, minden mocsoktól meg- tisztíttassam. Oh én édes Aszonyom szeplőtelen Szüz Má- ria, kérlek téged a' te mélységes alázatossá- godért, melly által minden Angyali karok föliben emeltetni érdemes lettél, a' te kö- nyörgésed-által tedd azt, hogy el-múlatásim helyre hozattassanak. Oh édes szerelmes szüz Mária, kérlek téged a' te felbonthatatlan szeretetedért, mellyel az Istenhez köteleztettél, hogy a' te könyörgésed-által nékem a' jóságos tselekedeteknek bövsége adattassék. Amen.
---	--

A fenti példában a fordító az eredetihez képest jelentős változtatásokkal igyekezett visszaadni ugyanazt a tartalmat. A címet lerövidítette, és az ismétlődő „Amen”-ekkel tagolt három rövid imádságból egyetlen imádságot hozott létre úgy, hogy az elhagyott „amen”-ek ellenére megőrizte a Szűz Mária-megszólításokkal tagolt eredeti szerkezetet. Ez a fordítás is jelzi, hogy Sigray nem kedveli a részletezést, lehetőség szerint inkább tömörít. Így lett például az „über alle Chör und Engelen und Heiligen”-ből „minden Angyali karok föliben”.

MARTIN Von Cochem, <i>Gertruden-Buch</i>, 1696, 85–86	SIGRAY, 1713, 74
Unbegreiflich hohes Gebet darinn der Mensch sich erfreut daß Gott Gott ist. O Mein glorwürdigster Gott von gantzem Herzen erfreue ich mich und aus gantzer Krafft meines Willens will ich gleich wie du es selbsten willst und begehrest daß du derjenige Gott seyest und bleibest der du in dir selbsten bist in deiner Gottheit und Wesenheit. Und ich opffere dir dich selbsten in aller und mit aller deiner Vollkommenhait auf solche Weiß wie du allein weißt daß es möglich ist zu geschehen zur Dancksagung und Glückwünschung daß du derjenige unendliche Gott bist dessen Wesenheit kein erschaffener Verstand kan begreifen. Ich opffere dich dir auch zur würdigster Dancksagung für alle Wolthaten die du der allerheiligsten Menschheit Jesu Christi seiner glorwür- digsten Mutter allen Engelen und Heiligen mir und allen Menschen wie auch allen armen Seelen und endlich Verdammtten welche dir für ihre empfangene Wolthaten nicht können noch wollen danken jema! auf einige Weiß und zu einiger Zeit erzeigt hast. Amen.	Egy igen szép Imádság, a’ mellyben az em- ber örvendez, hogy az Isten, Isten. Oh Dicsőségnek Istene, tellyes szivemből örvendezek, és akaratomnak egész erejéből akárom, a’ mint szintén magad akarod, s’ kivánom, hogy te az az Isten vagy, és ma- radsz, a’ ki Isteni mivóltodban vagy, és néked áldozom magán magadat, minden tellyes mivóltoddal, olly móddal, a’ mint ma- gad egyedül tudod, hogy a’ lehetséges szeren- cséltetésül, s’ hála-adásúl; hogy te az a’ véghetetlen Isten vagy, kinek mivóltát semmi teremtettt értelem meg nem foghattya: Néked áldozom továbbá tennen magadat ér- demes hálaadásúl, minden jó-téteményidért, a’ mellyeket tet- tél a’ Kristus szentséges Emberségének, dicsőséges Szent Annyának, minden An- gyaloknak, és Szenteknek, nékem bünösnek, és minden embereknek, úgy a’ Purgatóriumbéli lelkeknek, és végtére a’ kárhozottaknak a’ kik az el-vett jó téteményekért, néked nem adhatnak, s’ nem akarnak hálákat adni – Amen.

A harmadik példa egy filozofikus, teológiai tartalmú imádság. A cím a fordításban leegyszerűsödött, ugyanakkor a misztikus hangulatú *Unbegreiflich hohes Gebet* helyett

az *Egy igen szép Imádság* kifejezés használata sajátos érzellemmel telítette azt. Sigray itt is igyekezett minél teljesebben visszaadni az eredeti értelmet, bár érzékelhetően nehézségekkel küzdött. Tükörfordításai esetenként sikerületlenek; megtévesztő például a „zur [...] Glückwünschung” fordítása a „szerencséltetésül” kifejezéssel. Az imádság végén valószínűleg fordítási nehézség miatt hagyta el a „jemaal auf einige Weiß und zu einiger Zeit erzeigt hast” magyar megfelelőjét.

MARTIN VON Cochem, <i>Gertruden-Buch</i>, 1696, 240–241	SIGRAY, 1713, 84
Geistliche Artzney gegen die Pest. Welche Pabst Clemens der VIII. dem König in Spanien Philippo III. als ein treffliche geistliche Artzney gegen die Pest geschickt hat. Auf das Creutz ist er für uns gestiegen: stehend auf demselben düstet ihn. Jesus hat an beyden Händen gelitten: Durch die Nägel Speer und Creutz. Was er für uns gelitten zeigen seine Wunden an. Erbarmend hat er uns gewaschen von der Sünde grosser Schuld. Welcher gantz nichts hat gesündigt der hat solche Peyn getragen. Für das Leben aller Menschen wurd er an das Creutz geschlagen Amen.	Lelki orvosság a' pestis-ellen, mellyet nyólczadik Kelemen Pápa, harma- dik Spanyor Országi Phülep Királynak, mint próbált lelki Orvosságot pestisnek idején küldöt. A' Keresztre értünk fel-hágott, azon álván, szomjóhozék Jesus, mind a' két kezén szen- vedte a' vas szegeket. A'mint mi értünk szenvedett, az ő sebei meg- mutattyák, írgalmasságából rajtunk szánakodván, meg- mosogata minket, a' mi büneinknek nagy adósságiból, a' ki éppen semmit sem vétkezett, olyan kinokat szenvedet, és az emberi nemzet életéért a' keresztre fe- szítették. Amen

Ebben a kényszerítő erejűnek tartott, tekintélyi hivatkozással ellátott imádságban – az ilyen típusú szövegeknél szokásos változatlanul hagyással ellentétben – a magyar fordításban az imádság eredetét közlő mondat egybeolvadt a címmel, annak része lett. Sigray itt is elkerüli a felsorolást, a részletezést, s nyelvileg egyszerűsít. Így például a „Jesus hat an beyden Händen gelitten: Durch die Nägel Speer und Creutz” sorokat a „Mind a' két kezén szenvedte a' vas szegeket” formában adja vissza.

Megállapítható, hogy a *Gertruden-Buch*ből származó imádságok nem tükrözik a korábban bemutatott forrásokból megismert adaptációs sokszínűséget. Ennek oka minden valószínűség szerint abban kereshető, hogy ez a munka lehetett az egyik első a *Jó illatú rózsáskert* szöveganyagának határait kijelölő források között.

Az eddig feltárt források a *Jó illatú rózsáskert* teljes szövegének mintegy 38%-ához, terjedelmének közel kétötöd részéhez kapcsolódnak. A további lehetséges források meghatározásához érdemesnek tűnik figyelembe venni az áhítati munkák lehető legtagabb körét és összefüggéseit.

A gyűjtemény viszonylag hosszú, megszerkesztett, valószínűleg egyetlen forrásból származó része a *Szent Mária Magdolnához külföldi Imádságok*.⁵⁰ Több Mária Magdolna-áhitatot összevettem Sigray szövegeivel, de ezek egyike sem szolgálhatott alapul a fordításhoz. Így például nincs köze az összeállításnak az egyik legkedveltebb, több kiadásban megjelent, *Speculum poenitentiae, das ist das Leben Mariae Magdalene* [...] című kiadványhoz és ennek magyar fordításához.⁵²

Ugyanakkor például a *Jó illatú rózsáskert* első kiadásánál jóval később megjelent egyik német nyelvű imádságoskönyvben, a *Kindliches Vertrauen und demüthige Andachts-Ubungen* [...] 1766-os müncheni kiadásában (M. M. Mayrin) található egyik cím nélküli imádság variánsa megvan a Sigray-féle összeállításban is. Ez a szöveg a „Sub tuum praesidium confugimus” kezdetű ismert Szűz Mária-imádság parafrázisa.

Kindliches Vertrauen [...], 1766, 38–40	SIGRAY, 1713, 3
In deinen göttlichen Schutze, o ewiger Vatter!	Más Imádság. Oh örök Atya Isten! a' te Isteni óltalmadban ajánlom magamat:
in deine fünf Wunden, o Christe Jesu!	oh édes Jesusom; a' te öt sebeidben ajánlom magamat:
in deine göttliche Lieb, o heiliger Geist! befehle ich mich.	oh Szent Lélek Isten! a' te Isteni szeretetedben ajánlom magamat:
In deine mütterliche Treu, o heilige Maria!	oh Szentséges Szűz Mária Anyai hűségben ajánlom magamat,
in deine übergrosse Güte- und Milde, o H. Anna!	a' ti hív gond-viselésekben ajánlom oh édes örző Angyalim,
in deine treue Bewahrung, o H. Schutz-Engel! befehle ich mich,	a' ti szünhetetlen könyörgésekben ajánlom magamat, oh szerelmes Patronusim!
und in eure beständige Fürbitte, o meine liebe H. H. Patronen befehle ich mich.	Továbbá ajánlom magamat minden Misékben, a' kik ma mondatnak, minden Szent Communiókban, mellyek ma lesznek,
Ich befehle mich auch in alle heilige Messen, so heut gelesen, in alle heilige Sacramenten, so heut empfangen,	minden offertóriumokban, kik bemutatattatni fognak;

50 SIGRAY, 1713, 182–202.

51 Cöln, P. Henning, 1611; további kiadása Cöln, 1668 (VD 17 19:733816R).

52 *Poenitentiának tüköre* [...] Németből Magyarra mostan elsőben [...], Bécs Eözevgy Rikesin Susanna, 1665.

in alle gute Werk, Gebett, Tugenden, und Verrichtungen, so heut von allen Christen dem höchsten Gott geopferet werden. Und dieß alles schenke ich dir, o allerheiligste Dreyfaltigkeit! durch das süßiste Herz Jesu Christi, mit ernstlichem Wunsch, daß heut alle Sünder bekehret, und kein einzige Sünd begangen wurde. [...]	ajánlom magamat minden poenitentzia-tartó cselekedetekben, mellyek ma végeztenni fognak; ajánlom magamat minden Imádságokban, mellyek ma lesznek, minden keresztekben, mellyeket az emberek az Isten szeretetiért fognak ma szenvedni: mind ezeket néked ajánlom, oh Szentséges Szent Háromság, az édes Jesus mézzel folyó szíve-által, szivessen örvendezvén azon, hogy ma annyi sok jó cselekedetek lesznek a' te tiszteletedre. [...]
---	---

Az összevetés azt mutatja, hogy a két szövegnek azonos, német nyelvű ősforrása lehetett, amely az idők folyamán többször módosulhatott az imádságoskönyvek szerkesztőinek munkája révén.

A *Jó illatú rózsáskert* tartalmaz három, Néri Szent Fülöphöz szóló, egymást követő szöveget (himnuszt és két imádságot). Bár a Sigray által versben lefordított himnusz német „eredetije” még azonosítatlan, ismeretes egy olyan, 1724-ben latin nyelven megjelent himnusz, mely a magyar szöveghez hasonlóan a szent életútjának állomásait eleveníti meg, s szóhasználata is több párhuzamot mutat Sigray szövegével.⁵³ A 17. század végén különösen népszerű szenthez⁵⁴ intézett himnusz egykorúan különféle nyelveken, eltérő variációkban lehetett ismert.

A szövegforrások további azonosításában érdemes figyelembe venni egy-egy szöveg távolabbi eredetét is. Így például a *Jó illatú rózsáskert* három, Alcantarai Szent Péterhez szóló imádsága közül az első címe kissé különös módon így hangzik: „Alcantarai Szent Péterhez ájtatos felelet”. Ez a szöveg vélhetően tükörfordítása az 1622-ben boldoggá, majd 1669-ben szentté avatott ferences szerzetes szekvenciájának, amely nem más, mint egy korábbi, máig közsímet, Szent Bonaventurának tulajdonított Pádúai Szent Antal-szekvencia parafrázisa:

53 „Charitatis flagrans igne, / O Philippe, Ecclesiae gloria / Tui Psallentium in memoria / Hymnos excipe benigne. // Florum Urbs te genuit florem / [...]” Tomaso PAGANI, *Novena di varij esercizi divoti per la festa Del Glorioso Patriarca S. Filippo Neri* [...], Napoli, Per Stefano Abbate, 1724, 18–20; vö. SIGRAY, 1713, 165–168.

54 Vö. pl. Francesco-Agostino DEFERA, *Istoria figurata del glorioso S. Filippo Neri fondatore della congregazione dell'oratorio*, Vienna d'Austria, M. Sischowitz, 1692.

Páduai Szent Antal- szekvencia	Tratado de la oracion, meditacion, y devocion, que escribio el portento de la penitencia S. Pedro de Alcantara, En Madrid, 1790, 241-242	SIGRAY, 1713, 171
v. Si quaeris miracula, Mors, error calamitas, Daemon, lepra fugiunt, Aegri surgunt sani r. Cedunt mare, vincula: Membra resque, perditas Petunt et accipiunt Iuvenes et cani.	v. Si quaeris miracula, Ignis, glando, glacies, Nix, procellae Spiritus, Petro parent venti.	Alcantarai Szent Péterhez áitatos felelet. Ha csudákat keresz: tűz, kö-esső, jegek, hó, zápor, és meny-kövek, szelek, Péter- nek engednek:
v. Pereunt pericula, Cessat et necessitas: Narrent hi, qui sentiunt, Dicant Paduani.	r. Cedit mors, sors aemula, Quaeque morbi species, Hostis fugit territus, Astat dum cadenti,	halál, s' ellenkező szerencsét- lenségek el-tűnnek, minden féle betegségek meg-szűnnek, gonosz pokolbéli kisirtő el- lenségek szaladnak, midőn Pétertől segítség érkezik.
r. Cedunt mare, vincula ... Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto	v. Celebrant oracula Invocatus quoties Dona, quot hic coelitus Omni dat petenti.	Dicsőség Atyának, etc.
r. Cedunt mare, vincula ...	r. Cedit mors, sors aemula, etc. v. Gloria Patri et Filio, etc. r. Cedit mors, sors aemula, etc. v. Meritis, et precibus B. Petri de Alcantara. v. Concede nobis, Domine, salutem animae, et corporis.	v. Könyörögj érettünk dicsős- séges Alcantarai Szent Péter, r. Hogy méltók lehessünk a' Kristus ígéretire.

A parafrázisok összevetése ráirányítja a figyelmet a Páduai Szent Antal-áhitat ferences renden belüli sajátos metamorfózisára.

További sajátosság, hogy ezt az Alkantarai Szent Péter-szekvenciát a *Jó illatú rózsáskert*ben egy olyan, ugyancsak e szenthez intézett *Imádság* követi, amelyet a már idézett spanyol–latin nyelvű kiadványban a szekvencia előtt responsoriumként közöltek:

<i>Tratado de la oracion, meditacion, y devocion, que escribio el portento de la penitencia S. Pedro de Alcantara, En Madrid, 1790, 241</i> Domine Jesu-Christe, cui Sanctus Petrus adeo fideliter in vita sua servivit, ut in tempore iracundiae fieret reconciliatio. *Exaudi propter eum preces nostras, et da nobis salutem animae, et corporis. v. Qui famulae tuae Theresiae dixisti, te semper in Petri nomine petentes exauditurum. *Exaudi propter eum preces nostras, et da nobis salutem animae, et corporis. Gloria Patri, et Filio, etc. Exaudi propter eum preces nostras, etc.	SIGRAY, 1713, 171 Imádság. Uram Jézus Kristus, a' kinek Sz. Péter olyan híven szolgált, hogy az haragnak idején békességnek meg-szerzője lenne, halgasd-meg ő érette a' mi könyörgésünket, és add-meg lelkünknek, testünknek egészségét, a' ki a' Sz. Theresia Szüznek ígéretet tettél, hogy mindeneket meg-halgatsz Szent Péter esedezése által, engedd kegyelmessen az ő csudálatos poenitentia tartása, és mélységes elmélkedése által, hogy mi-is testünkben sanyargattatván, a' mennyei ajándékoknak részesülésére méltókká lehessünk, a' mi Urunk Jesus Kristus által.
--	--

Az ilyen és ehhez hasonló összefüggések, intertextuális kapcsolatok ismerete hatékonyan segítheti az eligazodást abban a rendkívül gazdag német áhítati irodalomban, ahonnan Sigray forrásait merítette.

Összegzés

A vizsgálat során közelebb jutottunk egy, a 18. század első harmadában alkotó klarissza apáca eddig ismeretlen fordítói tevékenységéhez.⁵⁵ A *Jó illatú rózsáskert* összeállításához Sigray elsőként Martin von Cochem *Gertruden-Buch* című, német nyelvű imád-

55 Sigray Erzsébet Róza a 18. század elejének nem túlzottan nagyszámú női írói és fordítói közé tartozik. Vö. *Magyar költők antológiája*, összeáll. S. SÁRDI Margit, TÓTH László, Bp., Enciklopédia, 1997; *Magyar nők költői a XVI. századtól a XIX. századig*, vál., szerk., utószó S. SÁRDI Margit, Bp., Unikornis, 1999; *Magyarra fordított művek bibliográfiája 1700–1806*, összeáll. HEGEDŰS Béla, Bp., reciti, 2009.

ságoskönyvének valószínűleg az 1696. évi kiadását használta. A *Gertruden-Buch*ból jelentős számban magyarra fordított, illetve adaptált szövegen kívül erre irányította a figyelmet az imádságok szekvenciaszerű áthelyezése. Megfigyelésem szerint a *Gertruden-Buch* nem egyszerűen egy szövegforrás volt a többi között, hanem Sigray munkájának szerkezetét, kompozícióját és tartalmát meghatározó alapvető mintául szolgált.⁵⁶ E tekintetben a *Jó illatú rózsáskert* Martin von Cochem fokozatosan feltároló magyarországi recepciójának újabb, jelentős állomása. Míg Martin von Cochem *Preces Gertrudiana*ejét Ágoston Péter fordította magyarra (1681),⁵⁷ s az általa adott cím (*Mennyei követek*) az újabb kiadásokban többször cserélődve ugyanazt a szöveganyagot örökítette tovább – az időközben lefolytatott újabb vizsgálat szerint – egészen 1911-ig, Sigray Erzsébet Róza a *Gertruden-Buch*on kívül további német nyelvű imádságoskönyvekből is merített. Az ő fordítói tevékenysége révén egy több mint kétszáz éven át újra meg újra kiadott összeállítás jött létre, melyben – a forráshivatkozások hiánya miatt – hosszú időn át anonimitásra ítélt 17. századi szövegek örökítődtek át egészen a 20. századig. A kiterjedt szövegazonosítások és aprólékos összevetések segítségével feltárolni látszik a *Jó illatú rózsáskert* keletkezéstörténete és forrásvidéke. Kirajzolódik az egykorúan „új”, a magyar kutatás számára eddig részben ismeretlen áhítati munkák köre, ahonnan Sigray válogatott, és ösztönzést merített gyűjteménye megszerkesztéséhez. Egyúttal bizonyítást nyert, hogy a fordító állítása, a „Mindenestül Németből fordítottak Magyar nyelvre”, egy kisebb könyvtárnyi német nyelvű áhítati munka magyarországi ismeretét jelenti. Nem kétséges, hogy e művek köre tovább bővíthet a mű újabb forrásainak azonosításával.

56 Minderről bővebben, KNAPP Éva, *Martin von Cochem Magyarországon*, II, *Pótlások és kiegészítések az első részhez, Jó illatú kis rózsáskertek, Sigray Erzsébert Róza Jó illatú rózsáskertje*, Zebegény, Borda Antikvárium 2016, 105–111.

57 KNAPP, *Martin von Cochem Magyarországon*, I, i. m. (46. jegyzet); KNAPP, *Martin von Cochem Magyarországon*, II, i. m. (57. jegyzet), 39–63.